

ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19 КРИЗАТА ВРЗ ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ во Северна Македонија

Проект: Иницијатива за демократија на Западен Балкан

Издавач: Фондација за демократија на Вестминстер, Северна Македонија

За издавачот: Дамир Незири, Претставник во земјата на Фондација за демократија на Вестминстер

Автори:

Бојана Јовановска

Наташа Петковска

Лектура и превод: Конгресен сервисен центар

Графичко уредување: КОМА Дизајн студио

Скопје, мај 2021

Подготовката на оваа анализа е поддржана од Иницијативата за демократија на Западен Балкан – програма на Фондацијата за демократија на Вестминстер. Содржината на овој документ не ги одразува ставовите или мислењата на Фондацијата за демократија на Вестминстер или на Британската влада.

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	4
РЕЗИМЕ	7
ВОВЕД	13
МЕТОДОЛОГИЈА	19
1. МЕЃУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РАМКА	24
1.1 Меѓународни стандарди	24
1.1.1 Конвенција за правата на лицата со попреченост	25
1.2 Национална правна рамка	29
1.2.1 Уредби со законска сила за времетраењето на вонредната состојба	33
2. ПОДАТОЦИ ОД АНАЛИЗА НА ПРАШАЛНИЦИ СО РЕЛЕВАНТНИ ЧИНТЕЛИ	47
Општи податоци за анкетираните чинители	47
2.1 Институции	48
2.2 Организации	50
Вклученост на организациите и институциите во процесот на донесување на мерките	51
Вклученост на лицата со попреченост во мерките и соодветно рефлектирање на нивните потреби	52
Образование	54
Здравство	55
Социјална заштита	56
Пазар на труд	57
Мобилност и транспорт и пристап до информации	59
3. ПОДАТОЦИ ОД АНАЛИЗА НА ПРАШАЛНИЦИ СО ЛИЦА	
СО ПОПРЕЧЕНОСТ И ЛИЦА ШТО СЕ ГРИЖАТ ЗА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ	60
Општи податоци за испитаниците	60
Информираност и вклученост	66
Остварување права	68
Здравство	71
Социјална заштита	73
Работно место	76
Образование	77
Транспорт и мобилност	80
Трошоци	82
Мерки за време на пандемијата	84
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	89
Користена литература	101
Законодавство	104

ПРЕДГОВОР

Последиците од пандемијата на КОВИД-19 не ја одминаа Северна Македонија. По стабилизирањето од иницијалните ефекти на пандемијата, последиците од здравствено-економската криза врз граѓаните почнаа да бидат дел од јавниот дискурс, анализите и јавните политики, со намера да се намалат импликациите на новите услови врз добросостојбата на луѓето. За жал, една голема група граѓани останаа запоставени, маргинализирани во дискурсот, како што, впрочем, и често се случува со позицијата на лицата со попреченост во општеството. Граѓаните со попреченост сè уште се соочуваат со дискриминација, и покрај ратификацијата на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост на ООН и секојдневно се справуваат со бариери поставени од општеството за нивното целосно учество и уживање на истите права како своите сограѓани. Пандемијата особено ги погоди овие граѓани, но и лицата што се грижат за нив. Граѓаните во оваа група почесто имаат понизок социјален статус, незавидна економска позиција, предизвици во пристапот до образование и речиси се исклучени од политичките процеси. Лицата со попреченост, за чиј број сè уште отсуствува точен податок, често се лица што имаат хронични болести, а со тоа и од здравствен аспект се под поголем ризик од вирусот.

Со цел лицата со попреченост да се стават во фокусот, да се фрли светлина врз начинот на кој влијае кризата врз нивната позиција во општеството и кои лекции и промени може да се извлечат од тоа, Фондацијата за демократија на Вестминстер ја поддржа изработката на оваа анализа.

Анализата изработена од Хелсиншкиот комитет за човекови права има цел да покаже на кој начин кризата ги погоди лицата со попреченост и оние што се грижат за нив, на кој начин ги промени нивните животи и пристапот до јавните услуги. Таа анализира и колку беа земени предвид нивните потреби при креирањето на мерките за заштита на населението од коронавирусот. Клучниот елемент од оваа анализа се препораките и

обидот да се извлечат заклучоци за тоа како институциите може да ги поддржат и да се грижат и за овие граѓани во периодот што следува, но и во однос на долгорочните ефекти по кризата.

Изработката на анализата е поддржана преку Иницијативата за демократија на Западен Балкан, спроведувана од Фондацијата за демократија на Вестминстер, а финансирана од Владата на Велика Британија. Им изразуваме благодарност на авторките за анализата и на Хелсиншкиот комитет за човекови права, како и за поддршката од страна на тимот на Полио Плус при осмислувањето на овој труд и за консултациите за неговата содржина. Се надеваме дека овој документ ќе им послужи на институциите за осврнување на проблемите од кризата за лицата со попреченост и за креирање јавни политики за нив и поттик за креирање мерки за поддршка при кризата за оваа група. Посакуваме овој документ да биде поткрепа за правата на лицата со попреченост, со цел да бидат земени предвид при креирањето на сите идни политики од страна на институциите, како хоризонтален и неодминлив пристап, за креирање општество пристапно за сите граѓани.

Дамир Незири,
претставник во земјата
Фондација за Демократија на Вестминстер

РЕЗИМЕ

Лицата со попреченост претставуваат една од најмаргинализираните групи во секое општество. Поради тоа, Хелсиншкиот комитет за човекови права, со поддршка на Фондацијата за демократија на Вестминстер, спроведе кратко истражување за влијанието на кризата од пандемијата на КОВИД-19 врз лицата со попреченост во Северна Македонија од прогласувањето на вонредната состојба, па сè досега. Целта на ова истражување е анализирање на достапните генерирани и прибрани податоци и ублажување на негативните импликации на кризата предизвикана од КОВИД-19 врз добросостојбата на лицата со попреченост, преку конкретни препораки за носење политики. Истражувањето го дава својот придонес за една сеопфатна и систематска анализа на влијанието на кризата врз лицата со попреченост, подготвена преку триангулација на податоците од официјалните документи, постојната литература и примарните податоци, добиени од интервјуата со релевантните чинители и лицата со попреченост, како и лицата што се грижат за нив.

Ова истражување ја потврдува маргинализираната положба во која се наоѓаат лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив, а тоа особено беше изразено за време на пандемијата. Истражувањето укажува на тоа дека во процесот на изготвување и донесување на мерките, кои директно или индиректно се однесуваа на лицата со попреченост, не беа вклучени ниту лицата со

Ова истражување ја потврдува маргинализираната положба во која се наоѓаат лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив, а тоа особено беше изразено за време на пандемијата.

попреченост, ниту, пак, здруженијата на граѓани што работат во оваа област. Единствено, по поднесените реакции и барањата на здруженијата биле направени измени на мерките, но по нивното донесување од страна на Владата. Донесените мерки ги игнорираа потребите специфични за лицата со попреченост, особено на оние што живеат во руралните средини. Имајќи предвид дека постои сериозен недостиг на статистика за лицата со попреченост во земјава и дека сè уште не е воспоставен регистарот за нивна евиденција при Министерството за труд и социјална политика,

Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив се соочиле со тешкотии во остварувањето на своите права за време на пандемијата

не располагаме со соодветни информации за видовите попреченост на оваа група граѓани, што придонесува за тоа да не може да се изготват соодветни мерки што ќе одговараат на нивните потреби.

На најголем дел од лицата со попреченост, мерките за превенција и заштита од вирусот им предизвикале тешкотии во секојдневното функционирање. Тешкотиите се однесуваат на ограничената социјализација и ограниченото движење, како и на тешкотиите поврзани со следењето на мерките за заштита (одржување физичка дистанца, носење маска, избегнување групирање и сл.). Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив се соочиле со тешкотии во остварувањето на своите права за време на пандемијата, од кои само мал дел се обратиле за помош најчесто во центрите за социјална работа, а помал дел побарале помош од граѓанските здруженија. Само мал дел од лицата ја добиле бараната помош, односно ги оствариле бараните права.

Децата со попреченост се соочиле со сериозни проблеми при следењето на онлајн наставата, која во голема мера беше несоодветна и неприспособна на нив и на различните видови попреченост. Спроведувањето на наставата се одвиваше во недостиг на соодветни образовни помагала, односно немање потребна техничка опрема за следење на наставата,

како и недостиг на соодветна поддршка за следење на наставата (образовен асистент, специјален едукатор и сл.).

Здравствените установи беа ставени целосно во функција на надминување на последиците од пандемијата, а сите други тековни прегледи и интервенции беа одложени. Услугите за рехабилитација, кои се од особена важност за лицата со попреченост и позитивно влијаат врз нивниот развој, биле недостапни за голем број лица со попреченост. Дури и пунктовите за тестирање за КОВИД-19 не се пристапни за лицата со попреченост.

И покрај направените приспособувања во однос на обезбедувањето одредени здравствени услуги, пред сè, поврзани со продолжување на важењето на документацијата потребна за остварување некое право од здравствена заштита, голем дел од испитаниците се соочиле со тешкотии при добивањето здравствени услуги и здравствена заштита за време на пандемијата. Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив се соочиле со гужви и чекање редици во здравствените установи и во аптеките, а тоа сериозно го зголемува ризикот од заразување со вирусот. Дополнително, имајќи предвид дека дел од лицата со попреченост имаат тешкотии во однос на почитувањето на мерките за заштита од вирусот, како што е, на пример, носењето маска, ризикот од зараза може да биде значително зголемен и за нив, но и за останатите лица. Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив изразија незадоволство во однос на професионалноста на здравствените работници и начинот на меѓусебна комуникација, нагласувајќи ги нетрпението и непознавањето на специфичните потреби што ги имаат тие.

Еден од најчестите проблеми со кој се соочиле лицата со попреченост во однос на пристапот до услуги од социјална заштита произлегува од неможноста за користење на услугите на дневните центри. Иако, во меѓувреме, дневните центри започнаа со работа, сепак нивната работа е со ограничен капацитет, а организираниот превоз до центрите сè уште е ограничен. Професионалноста од страна на стручните лица, како и орга-

низираниста на администрацијата за обезбедување услуги од социјална заштита е на ниско ниво, односно испитаниците сметаат дека е потребно подобрување во оваа област во насока на позитивен развој на пристапот до услугите. За време на пандемијата значително беа изразени тешкотиите при прибирањето и обновувањето документи за остварување на правата од социјална заштита, а во некои случаи тоа довело до губење на правото за нивно користење. Тесно дефинираната рамка за социјална заштита придонесе за тоа голем број лица со попреченост што не ги исполнуваат условите за парична поддршка, а поради кризата останале без или со намалени приходи или, пак, изгубиле работа, да се соочат со зголемен социјален ризик и со сиромаштија.

Пандемијата неминовно се одрази и на финансиската состојба на лицата со попреченост, притоа значително зголемувајќи ги трошоците што се однесуваат на превенција на здравјето, вклучувајќи ги трошоците за хигиенски средства и за лекови. Потребата од набавка на лекови што не се наоѓаат на позитивната листа на лекови на Фондот за здравствено осигурување, како и за оние што потребната терапија ја набавуваат од странство, пандемијата наметна нови дополнителни трошоци и проблеми. Тешкотиите со кои се соочиле лицата што се грижат за лица со попреченост на работното место за време на пандемијата во најголем дел се однесувале на отсуството од работа поради грижа за лице со попреченост во домот.

Проблемот на ограничен или отежнат пристап до институциите со кој секојдневно се соочуваат лицата со попреченост беше значително изразен за време на пандемијата, а тоа се должи на редуцираното функционирање на институциите и на ограниченоста на превозот во текот на овој период. Дел од лицата не биле во можност да користат јавен превоз поради неможноста да носат маска и целосно да ги почитуваат мерките за заштита од вирусот. Само мал број институции целосно се пристапни за лицата со попреченост, а тоа ја опфаќа и пристапноста на информациите во нив.

”

ВОВЕД

На 11 март 2020 година, Светската здравствена организација (СЗО) прогласи пандемија поради новиот коронавирус,¹ неколку месеци откако вирусот се појави во Народна Република Кина и се прошири во другите делови од светот.² По појавата на неколку позитивни случаи дијагностицирани со КОВИД-19 кај нас, Владата донесе сет мерки и препораки за превенција и заштита од коронавирусот.³ Поради брзото ширење на вирусот, на 18 март 2020 година беше прогласена вонредна состојба на територијата на целата држава.⁴ Времетраењето на вонредната состојба беше продолжувано пет пати, за последен пат од 15 до 22 јуни.⁵

На самиот почеток на пандемијата, СЗО предупреди дека постои зголемен ризик од заразување со вирусот кај лицата со попреченост. Ова се должи на постојните бариери за примена на основните мерки за одржување хигиена, тешкотиите за одржување растојание поради потребата од дополнителна поддршка или живеење во институција, потребата од допир како начин на примање информации од околината и претходни здравствени проблеми.⁶ Ситуацијата во која се доведени лицата со попреченост како

- 1 Светска здравствена организација (2020, март). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. Достапно на: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>.
- 2 Светска здравствена организација (2020). Timeline: WHO's COVID-19 response. Достапно на: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#event-0>.
- 3 Владините мерки и заклучоци за превенција и заштита од коронавирусот се достапни на официјалната страница на Владата на следниот линк: <https://vlada.mk/covid19?fbclid=IwAR3GJzpZ80e1pN1xFXSHxNAkaDaBfcN650NSmJTCTDNPVxcmRjgTX2V1Xk>.
- 4 Одлука за утврдување постоење вонредна состојба од 18.3.2020 година на Претседателот на Република Северна Македонија („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 68/2020).
- 5 Петковска, Н. (2020, ноември 30). Преглед на владините мерки за превенција и заштита од коронавирусот и нивното влијание врз работничките права. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/reports/pregled-na-vladinite-merki-za-prevenzija-i-zashtita-od-korona-virusot-i-nivnoto-vlijanie-vrz-rabotnichkite-prava/>.
- 6 Светска здравствена организација (2020, март 26). Disability considerations during the COVID-19 outbreak. Достапно на: <https://www.who.int/publications-detail/disability-considerations-during-the-covid-19-outbreak>.

директен резултат на пандемијата е само показател на веќе постојните слабости на системот на јавни услуги и на нееднаквиот пристап до нив за одредени ранливи категории.⁷

Иако пандемијата предизвикана од КОВИД-19⁸ ги засегна сите, мерките за справувањето и последиците предизвикани од нивната (не)соодветност, различно и нееднакво се одразија на различните категории граѓани. Па така, кризата со корона вирусот само ги интензивираше и ги исфрли на површина проблемите со кои секојдневно се соочуваат лицата со попреченост, нивните родители и лицата што се грижат за нив. Дел од предизвиците за лицата со попреченост, кои постоеја долго пред пандемијата, се однесуваат на сè поприсутните стереотипи и предрасуди во нашето општество, непристапната инфраструктура, дискриминаторските практики во образовниот систем и на пазарот на трудот, но и неотчетните институции. Показатели за пречките во секојдневното функционирање на лицата со попреченост пред пандемијата се и податоците дека тие се меѓу групите граѓани чии права најчесто се прекршуваат и се соочуваат со дискриминација.⁹ Во периодот од август 2016 до јануари 2018 година во Хелсиншкиот комитет за човекови права биле документирани 13 случаи од вкупно 61 барање за правна помош, каде што лицата претрпеле дискриминација врз основа на физичка и интелектуална попреченост.¹⁰ Во повеќе од 20 отсто од вкупниот број регистрирани барања, лицата со попреченост се соочиле со непристапност на институциите и органите

7 Организација на Обединетите нации (2020, април 23). *COVID-19 and Human Rights - We are all in this together*. Достапно на: https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2020/04/un_policy_brief_on_human_rights_and_covid_23_april_2020.pdf.

8 Болеста предизвикана од корона вирусот SARS-COV-2.

9 Јадровски, И., Чаловска Димовска, Н. и Јовановска Кануркова, Ј. (2018). *Извештај за обезбедена правна помош*, Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/IZVESTAJ_ZA_PRAVNA_POMOS.pdf.

10 Ibid, стр. 7.

што обезбедуваат јавни добра и услуги.¹¹ Дополнително, во периодот од август 2019 до јули 2020 година беа евидентирани 13 случаи на дискриминација и прекршување права на деца и лица со попреченост, односно на нивните родители или лицата што се грижат за нив, од кои поголем дел од барањата беа поврзани со образовниот процес на децата со попреченост и користењето права на работното место од страна на лицата што се грижат за лица со попреченост.¹²

Споменатите предизвици за лицата со попреченост беа значително нагласени од несоодветното справување со пандемијата предизвикана од КОВИД-19. Неинформираноста за болеста КОВИД-19, затворањето на дневните центри¹³, неприспособената настава од далечина и неможноста да се обезбеди мерката за потребно растојание кај лицата што се зависни од помагала за непречено функционирање се само некои од проблемите што го засегнаа секојдневието на лицата со попреченост.¹⁴

Целта на ова истражување е да ги анализира достапните генерирани и прибрани податоци и преку конкретни препораки за носење политики да придонесе за ублажување на негативните импликации на кризата пре-

11 Ibid, стр. 10.

12 Јовановска, Б. (2020). *Правно зајакнување во заедницата во процесот на деинституционализација: извештај*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/finalen-izveshta%D1%98-uniczef-mk.pdf>.

13 Единствената услуга за поддршка што им е на располагање на семејствата е токму дневниот центар за деца со попреченост. Оваа услуга ја користат едвај 10 % од децата на територијата на целата земја, пред сè, поради малиот капацитет и поради недостапноста на самата услуга. Услугите и активностите што ги нудат тие услуги не соодветствуваат на потребите на децата согласно степенот на нивниот развој. Види повеќе во Михајлова, Н., Илиева, Д., Михајлов, С. и Јованова Јандријевска, К. (2015, декември). *Проценка на алтернативните форми на згрижување и услуги за поддршка на семејствата на деца со попреченост*. УНИЦЕФ. Достапно на: <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3731/file>.

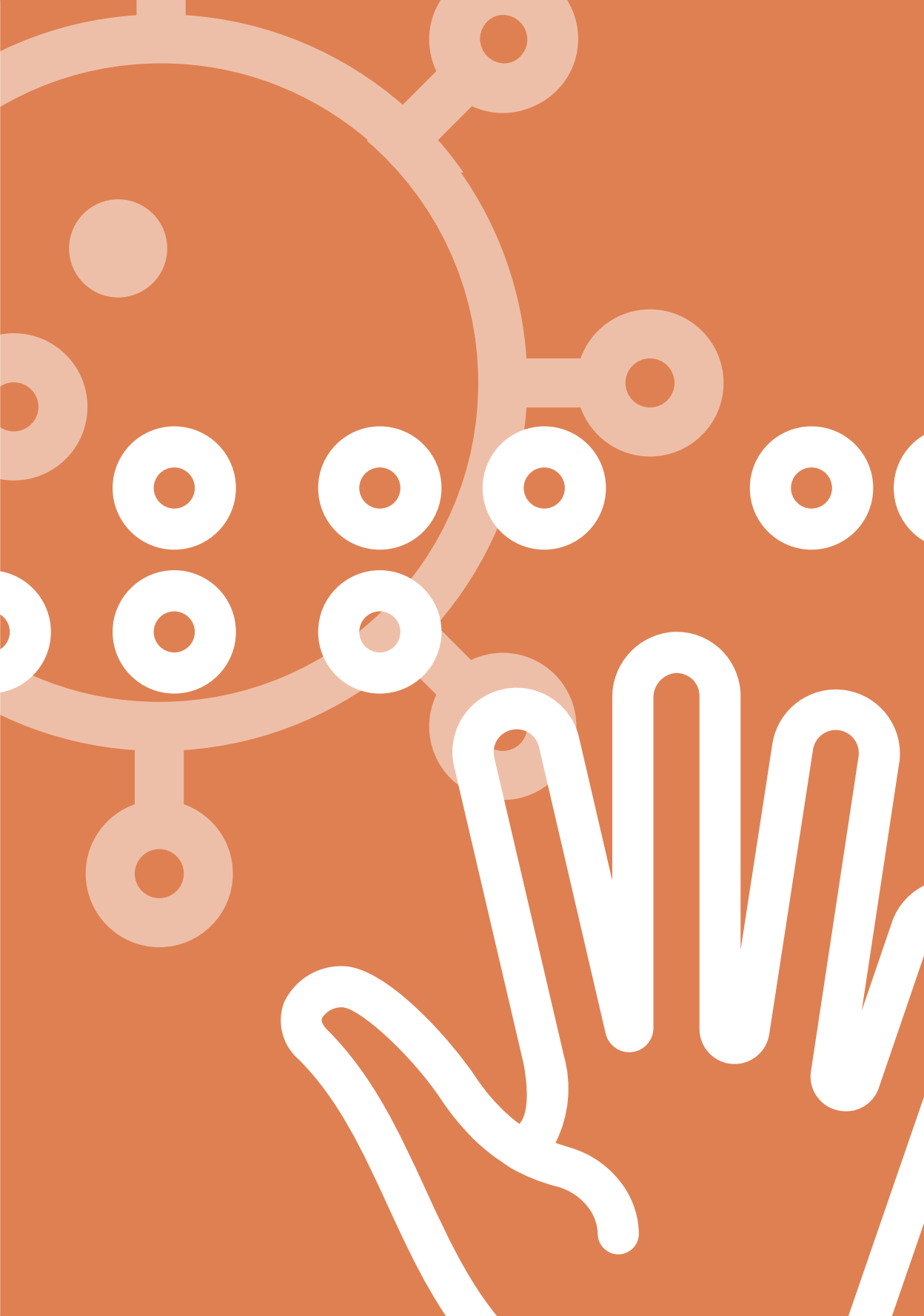
14 Хелсиншки комитет за човекови права. (2020 г. октомври 13). *Посебен извештај за состојбата со човековите права во време на Ковид-19*. Достапно на: <https://mhc.org.mk/news/poseben-izveshta%D1%98-za-sosto%D1%98bata-so-chovekovite-prava-vo-vreme-na-kovid-19/>.

дизвикана од КОВИД-19 врз добросостојбата на лицата со попреченост во областа на здравствената заштита, образованието, пазарот на трудот, општествената вклученост и човековите права. Истражувањето придонесува за сеопфатна и систематска анализа на влијанието на кризата врз лицата со попреченост, подготвена преку триангулација на податоците од официјалните документи, постојната литература и примарните податоци добиени од интервјуата со релевантните чинители и лицата со попреченост.

Истражувањето придонесува за сеопфатна и систематска анализа на влијанието на кризата врз лицата со попреченост

Во фокусот на ова истражување е влијанието на кризата врз секојдневното живеење на лицата со попреченост, генерално, како и влијанието на усвоените политики што се однесуваат на нивниот пристап до права и услуги, поконкретно. **Во првиот дел**, истражувањето се осврнува на позитивната законска регулатива и на меѓународните стандарди што ги засегаат правата на лицата со попреченост. Особено, овој дел ги разгледува усвоените Уредби со законска сила за време на вонредната состојба што (не) ги опфатија лицата со попреченост и ја анализира нивната примена

во практиката. **Вториот дел** ги анализира одговорите на испитаниците – релевантните чинители, неопходни за согледување на влијанието на пандемијата врз лицата со попреченост. **Во третиот дел** се содржани непосредните лични искуства на лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив во однос на претрпените последици од пандемијата и соодветноста на мерките за нејзино справување. Конечно, на самиот крај се наоѓаат **заклучоците и препораките** за ублажување на негативните ефекти од кризата врз лицата со попреченост, како и за носењето политики што ќе ги земат предвид нивните специфични околности.

”” МЕТОДОЛОГИЈА

Целта на оваа анализа е да се идентификуваат ефектите што ги имаше пандемијата предизвикана од вирусот КОВИД-19, односно мерките што беа донесени како резултат на пандемијата врз секојдневниот живот на лицата со попреченост преку пристапот до одредени права и услуги во неколку клучни области во текот на овој период. Истовремено, оваа анализа има цел да даде соодветни насоки и препораки за креирање мерки што ќе бидат соодветни на потребите на лицата со попреченост, како и на лицата што се грижат за нив.

Во насока на остварувањето на целите на ова истражување, методологијата што беше поставена се состоеше од примена на квантитативни и квалитативни методи за прибирање примарни и секундарни податоци.

Анализата ги опфати следните области:

- ▶ Вклученост во процесите на креирање мерки
- ▶ Пристап до информации
- ▶ Здравство
- ▶ Социјална заштита
- ▶ Образование
- ▶ Работа и работни односи
- ▶ Трошоци
- ▶ Пристапност, транспорт и мобилност

За успешно совладување и анализирање на предметот на ова истражување беа применети неколку истражувачки инструменти:

1. АНАЛИЗА НА СОДРЖИНА (ДЕСК-АНАЛИЗА)

Предметот на истражувањето и постигнувањето на неговата цел се успешно совладани со користењето на основните методи на истражување: анализа на меѓународните стандарди и националната правна рам-

ка релевантна за заштита на лицата со попреченост (деск-анализа). Овие документи се толкувани во согласност со вообичаеното значење на употребените зборови, при што предвид е земено нивното значење за лицата со попреченост за време на вонредна состојба и вонредни околности.

2. ПРАШАЛНИЦИ ЗА РЕЛЕВАНТНИ ЧИНТЕЛИ

Прашалниците беа електронски пратени до сите идентификувани релевантни чинители, односно институции и организации што директно работат или се индиректно поврзани со лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив. Прашалниците беа пратени во текот на февруари 2021 година. Одговорите беа прибрани непосредно по праќањето, а последниот одговор беше доставен во март 2021 година.

Имајќи ја предвид различната позадина на чинителите¹⁵, прашањата беа соодветно приспособени на областа и мандатот на дејствување на одредени чинители. Од прашалниците што беа пратени до вкупно 15 организации што работат во оваа област, повратен одговор беше добиен од пет домашни здруженија на граѓани и од една меѓународна организација. Прашалниците наменети за институциите беа директно пратени до вкупно 12 институции, од кои беше добиен повратен одговор од само едно министерство и две образовни институции. Од особена важност е да се напомене дека беше донесена одлука да не се употреби механизмот на барање за пристап до информации од јавен карактер, бидејќи законскиот рок од 30 дена за одговор од страна на институциите го надминуваше временскиот рок за прибирање на овие податоци, особено имајќи предвид од досегашните искуства дека институциите многу често и го пречекоруваат овој законски рок за достава на информациите.

¹⁵ Државни и образовни институции, здруженија на граѓани и меѓународни организации.

Од особена важност да се спомене е дека беа вложени значителни напори за добивање одговори на прашалниците по пат на различни канали на комуникација, меѓутоа институциите не ги доставија одговорите.

3. ПРАШАЛНИК ЗА ЛИЦА СО ПОПРЕЧЕНОСТ И ЗА ЛИЦА ШТО СЕ ГРИЖАТ ЗА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Овој прашалник се состоеше од вкупно 44 прашања што опфатија неколку области поврзани со секојдневното функционирање на испитаниците и пристапот до права и услуги за време на пандемија. Анкетата беше спроведена во текот на февруари 2021 година. Фокусот беше ставен на пристапот до права и услуги за информирање, здравство, образование, социјална заштита, пазар на труд, како и вклученост во донесувањето мерки поврзани со пандемијата. Истовремено, преку прашалникот им беше дадена можност на испитаниците да наведат свои предлози и препораки за намалување и санирање на негативните ефекти што ги имаа одредени мерки, но и самата пандемија, како и предлози за подобро справување со негативните импликации во иднина.

Најголем дел од прашалниците беа спроведени онлајн,¹⁶ кои беа достапни на македонски и на албански јазик, а помал дел телефонски од страна на анкетарка. За споделување на прашалникот беа користени постојните контакт-листи, социјални мрежи и веб-страници. Испитаниците што беа анкетираны телефонски беа замолени да го препратат линкот на други лица што ги исполнуваат условите за анкетирање и за кои сметаат дека би биле заинтересирани да го пополнат прашалникот. Во последните не-

¹⁶ Прашалникот е достапен на веб-страницата на Хелсиншкиот комитет за човекови права: <https://mhc.org.mk/news/prashalnik-za-lica-so-poprechenost-i-lica-koi-se-grizhat-za-lica-so-poprechenost-pyetesor-per-personat-me-aftesi-te-kufizuara-dhe-personat-qe-kujdesen-per-personat-me-aftesi-te-kufizuara/>

колку дена од прибирањето на податоците, онлајн прашалникот, кој беше пратен и до Министерството за труд и социјална политика, преку неколку дневни центри беше спроведен и до лицата што се грижат за корисници што ги користат услугите на дневните центри.

Прашалникот го пополнија вкупно 218 испитаници, од кои 59 се лица со попреченост, а 159 се лица што се грижат за лицата со попреченост. Имајќи ги предвид ограниченото време и ресурсите за спроведување на истражувањето, но и специфичноста на целната група и пристапот до испитаниците со оглед на рестрикциите за остварување контакти наметнати со пандемијата, за целите на ова истражување беше користен примерок без случаен избор, односно пригоден примерок. Според тоа, испитаниците што беа вклучени во примерокот беа избрани од оние што им беа на располагање на истражувачките. Дополнително, имајќи предвид дека постои сериозен недостиг на статистика за целната популација и дека сè уште не е воспоставен регистарот за евиденција на лица со попреченост при Министерството за труд и социјална политика, ограничена е и можноста за креирање соодветен примерок за спроведување истражувања што се фокусирани на оваа популација.

Особено важно е да се напомене дека резултатите од прашалниците не може да се генерализираат надвор од границите на примерокот, а тоа не претставува ограничување за интерпретација на добиените резултати. И покрај тоа што примерокот не е репрезентативен и добиените наоди не може да се генерализираат за целата целна група, сепак може да дадат насоки за понатамошни истражувања, но уште поважно, насоки за послодовитно дејствување при донесувањето нови мерки во наредниот период, особено имајќи предвид дека пандемијата на вирусот КОВИД-19 сè уште трае.

4. ТРКАЛЕЗНА МАСА СО РЕЛЕВАНТНИ ЧИНИТЕЛИ ОД ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО

На 3 март 2021 година се одржа тркалезна маса наменета за организации, но и за индивидуалци што работат во областа на лица со попреченост и лица што се грижат за нив. Тркалезната маса се одржа онлајн преку платформата ЗУМ, во времетраење од 2 часа, на која учествуваа вкупно 17 учесници. На тркалезната маса беа претставени заклучоците што беа изведени врз основа на обработка на 70 % од прибраните податоци преку прашалниците за релевантните чинители и прашалниците за лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив, како и нацрт-препораките што произлегоа од првичната анализа. По претставувањето на заклучоците и препораките од страна на истражувачките, учесниците имаа можност да ги дадат своите мислења во однос на нив, но и да ги споделат своите искуства што не беа опфатени со дотогашните податоци. По завршувањето на тркалезната маса, препораките на учесниците беа земени предвид во креирањето на финалните препораки на оваа анализа.

1. МЕЃУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РАМКА

1.1. Меѓународни стандарди

Меѓународните инструменти за човекови права ја гарантираат заштитата на правата на лицата со попреченост, со оглед на тоа што тие имаат универзален карактер и се однесуваат на сите луѓе.¹⁷ Општите меѓународни спогодби што ги опфаќаат правата на лицата со попреченост, меѓу другите, се Универзалната декларација за човекови права¹⁸, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права¹⁹ и Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права²⁰. Човековите права и основни слободи на лицата со попреченост се реafirмирани со Конвенцијата на Организацијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост²¹. Оваа Конвенција, чија важност во контекст на пандемијата со коронавирусот ќе биде разгледана подолу во текстот, ги афирмира концептите за попреченост како флексибилни и еволутивни концепти што подлежат на континуиран развој.²²

На меѓународно ниво, принципот на универзалност се зајакнува со принципот на еднаквост и недискриминација, отелотворени во инструментите

17 Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Overview of International Legal Frameworks For Disability Legislation*. United Nations. Достапно на: <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm#overleg2>.

18 Организација на Обединетите нации (1948, декември 10). *Универзална декларација за човекови права*.

19 Организација на Обединетите нации (1966, декември 16). *Меѓународен пакт за граѓански и политички права*. Влегла во сила на 23 март 1976 година.

20 Организација на Обединетите нации (1966, декември 16). *Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права*. Влегол во сила на 3 јануари 1976 година.

21 Организација на Обединетите нации (2006, декември 13). *Конвенција за правата на лицата со попреченост*. Влегла во сила на 3 мај 2008 година.

22 Ортаковски, Т., *Анализа за процена на националните програми и мерки за вработување на лицата со попреченост*. Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/372051.pdf>.

за човекови права, како што се Конвенцијата за елиминација на сите форми на расна дискриминација²³, Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените²⁴, Конвенцијата против тортура и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување²⁵, Конвенцијата за правата на детето²⁶, Меѓународната конвенција за заштита на правата на сите работници мигранти и на членовите на нивните семејства²⁷, како и факултативните протоколи кон овие конвенции.

1.1.1. Конвенција за правата на лицата со попреченост

Република Северна Македонија ја потпиша Конвенцијата на Организацијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост на 30 март 2007 година, а ја ратификуваше на 5 декември 2011 година.²⁸ На 29 јули 2009 година, нашата држава го потпиша Факултативниот протокол кон Конвенцијата, кој беше ратификуван заедно со Конвенцијата.²⁹ Нашиот Устав, како највисок правен акт, предвидува дека меѓународните договори што се ратификувани во согласност со Уставот се дел од вна-

23 Организација на Обединетите нации [1965, декември 21]. *Конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација*. Влегла во сила на 4 јануари 1969 година.

24 Организација на Обединетите нации [1979, декември 18]. *Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените*. Влегла во сила на 3 септември 1981 година.

25 Организација на Обединетите нации [1985, февруари 4]. *Конвенција против тортура и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување*. Влегла во сила на 26 јуни 1987 година.

26 Организација на Обединетите нации [1989, ноември 20]. *Конвенција за правата на детето*. Влегла во сила на 2 септември 1990.

27 Организација на Обединетите нации [1990, декември 18]. *Меѓународна конвенција за заштита на правата на сите работници мигранти и на членовите на нивните семејства*. Влегла во сила на 1 јули 2003 година.

28 Собрание на Република Македонија [2011, декември 5]. *Закон за ратификација на конвенцијата за правата на лица со инвалидност и Факултативниот протокол кон конвенцијата за правата на лица со инвалидност*. „Службен весник на РМ“ број 172 од 14 декември 2011 година.

29 Ibid.

трешниот правен поредок и не може да се менуваат со закон.³⁰ Ова значи дека одредбите содржани во Конвенцијата се директно применливи кај нас. Дотолку повеќе, за нашите судови е предвидена обврска да судат врз основа на Уставот и законите и ратификуваните меѓународни договори, што значи дека ќе се создава судска практика во областа на заштитата на лицата со попреченост.³¹

Конвенцијата е првиот официјален меѓународен инструмент што ја разгледува попреченоста низ призмата на човековите права и го отелотворува нејзиниот социјален модел.³² Имајќи предвид дека правата во Конвенцијата се универзални, неделиви, меѓузависни и поврзани, неизбежно се јавува потребата да се разгледаат нејзините одредби во контекст на новонастанатата ситуација предизвикана од пандемијата со коронавирусот. Преамбулата на самата Конвенција и јазикот што е користен за нејзината изработка посочува на промената од сферата на индивидуалното кон колективот. Ова значи дека се забележува напуштање на ставот за индивидуалната оневозможност на лицата со попреченост и фокусирање на општествените бариери што оневозможуваат тие целосно да ги уживаат своите права и слободи.³³ Имено, Преамбулата препознава и признава дека попреченоста е „развоен концепт и резултира во интеракција помеѓу индивидуата со оневозможност и бариерите во општеството и

30 Собрание на Република Македонија (1991, ноември 17). *Устав на Република Македонија*. Прогласен со одлука број 08-4642/1. Член 118.

31 Амандман XXV на Уставот на Република Македонија.

32 „Социјалниот модел гледа на лицата со попреченост како на субјекти со свои права, не како на објекти, и затоа става нагласок на почитувањето на нивните права на еднаква основа со другите лица во општеството. Тој се фокусира на бариерите во општеството и средината, кои може да попречат во целосното и делотворно учество на лицата со попреченост во општеството на еднаква основа со другите, а не на индивидуалната оневозможност, односно попреченост *per se*.” Види повеќе во: Поповска Ж. (2018). *Толкувач на Меѓународната конвенција за правата на лицата со попреченост на Организацијата на Обединетите нации*. Достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/tolkuvac-un_konvencija.pdf.

33 Ibid.

средината, кои го попречуваат нивното целосно и ефикасно учество во општеството на еднаква основа со другите”.³⁴

Едно од основните начела отелотворени во Конвенцијата е токму потребата за активно вклучување во процесите на донесување одлуки во однос на политиките и програмите, вклучувајќи ги и оние што директно се однесуваат на нив.³⁵ Уште едно начело втемелено во Конвенцијата е признавањето на важноста на пристапноста до физичката, социјалната, економската и културната средина, до здравство и образование, и до информации и комуникации.³⁶ Истовремено, Преамбулата го признава семејството на лицата со попреченост како основна и природна општествена групна единица, кое како такво има право на неопходната заштита и помош од општеството и државата за целосно и еднакво уживање на правата на лицата со попреченост.³⁷ Конвенцијата ја издигнува пристапноста на ниво на основно начело и предвидува дека државите ќе преземат соодветни мерки за да ги идентификуваат и да ги елиминираат пречките во пристапноста. Тоа подразбира дека државите треба да сторат сè за да им обезбедат пристап на лицата со попреченост, и тоа на еднаква основа со другите, до физичката средина, транспорт, информации и комуникации, вклучувајќи и до информативните и комуникациските технологии и системи, како и до други капацитети и сервисни служби отворени и обезбедени за јавноста во урбаните и во руралните средини.³⁸

Конвенцијата предвидува обврска државите да ги преземат сите неопходни мерки (во согласност со останатите меѓународно-правни обврски) за заштита и безбедност на лицата со попреченост во ситуации на

34 Параграф д од Преамбулата на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост.

35 Ibid. Параграф љ.

36 Ibid. Параграф с.

37 Ibid, параграф к.

38 Ibid, член 9.

ризик, вклучително и вонредни состојби.³⁹ Ова е можеби и најзначајната обврска што ја задава Конвенцијата во околности на криза од овие размери, директно предизвикани од пандемијата со коронавирусот. Понатаму, Конвенцијата предвидува основна обврска за државите потписнички при развојот и имплементацијата на законодавството и политиките, како и другите процеси на донесување одлуки што се однесуваат на лицата со попреченост, директно да се консултираат со лицата со попреченост и активно да ги вклучат, вклучувајќи и деца со попреченост преку организациите што ги застапуваат.⁴⁰ Со оваа обврска несомнено се опфатени процесите на донесување и применување прописи и политики за справување со пандемијата. Истовремено, низ целиот текст на одредбите на Конвенцијата провејува обврската државите да се консултираат, да комуницираат и да го вклучат граѓанското општество во процесите на носење одлуки. Ова е особено истакнато во членот 33 од Конвенцијата, кој предвидува активно вклучување на граѓанското општество, лицата со попреченост и нивните претставнички организации во процесот на следење на имплементацијата на Конвенцијата.⁴¹

Од одговорите на испитаниците – релевантните организации што се застапуваат и ги претставуваат интересите и потребите на лицата со попреченост, лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив – произлезе дека нашата држава, и покрај тоа што ја има потпишано и ратификувано Конвенцијата, не испочитувала ниту една од предвидените обврски.⁴² Имено, мерките што се носеа од самиот почеток на пандемијата не ги рефлектираа потребите на лицата со попреченост, а оттаму и не успеаја да обезбедат нивна соодветна и целосна заштита и безбедност. Во голема мера, мерките беа несоодветни токму поради неисполнувањето на обвр-

39 Ibid, член 11.

40 Ibid, член 4 став 3.

41 Ibid, член 33 став 3.

42 Види стр. 13-18.

ската на државата да ги вклучи лицата со попреченост и претставничките организации во процесот на одлучување.

1.2. Национална правна рамка

Нашиот Устав им гарантира на граѓаните на Република Северна Македонија еднаквост во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Граѓаните се еднакви пред Уставот и пред законите.⁴³ Попреченоста не е предвидена меѓу заштитените основи наведени во оваа уставна одредба. Понатаму Уставот предвидува дека Републиката се грижи за социјалната заштита и социјалната сигурност на граѓаните согласно начелото на социјална праведност. Републиката им гарантира право на помош на граѓаните што се немоќни и неспособни за работа. Републиката им обезбедува посебна заштита на инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот.⁴⁴ На овој начин, уставотворецот ги издвојува луѓето со попреченост (во текстот на одредбата „инвалидни лица“) како посебна група граѓани на кои им е неопходна посебна заштита. Притоа, одредбата имплицира преземање афирмативни мерки со цел остварување формална еднаквост како уставно загарантирана категорија.⁴⁵

43 Собрание на Република Македонија (1991, ноември 17). *Устав на Република Македонија*. Прогласен со одлука број 08-4642/1. Член 9.

44 Ibid, член 35.

45 Кочоска, Е. и други (2017). *Анализа на состојбата на лицата со физичка попреченост во Република Македонија*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/Анализа-на-состојбата-на-лицата-со-физичка-попреченост-во-Република-Македонија.pdf>.

Законот за спречување и заштита од дискриминација⁴⁶ дефинира дека лице со попреченост е лице што има долготрајна физичка, интелектуална, ментална или сензорна оневозможеност, кои во интеракција со различните општествени бариери може да го спречат неговото целосно и ефективно учество во општеството на еднаква основа со другите.⁴⁷ Овој закон експлицитно ги вклучува лицата со попреченост во широкиот опсег на заштита и неисцрпната листа на основи на дискриминација.⁴⁸ Законот се однесува на сите физички и правни лица и се применува од страна на сите државни органи, органи на единиците на локалната самоуправа, правни лица со јавни овластувања и сите други правни и физички лица во сите сектори и области.⁴⁹ Притоа, забранети се сите облици и форми на дискриминација, вклучително и директната и индиректната дискриминација,⁵⁰ повикувањето, поттикнувањето и инструкцијата за дискриминација,⁵¹ вознемирувањето,⁵² виктимизацијата⁵³ и сегрегацијата.⁵⁴ Како потешок облик на дискриминација, Законот ја смета повеќекратната дискриминација, интерсекциската дискриминација, повторената дискриминација и продолжената дискриминација.⁵⁵ Законот за спречување и заштита од дискриминација го дефинира и соодветното приспособување, и тоа како неопходно и соодветно изменување и приспособување потребно во одреден случај, кое не предизвикува несразмерно или непотребно оптова-

46 Собрание на РСМ [2020, октомври 30]. *Закон за спречување и заштита од дискриминација*. „Службен весник на РСМ“ бр. 258/2020 од 30.10.2020 година.

47 Ibid, член 4 став 1 точка 3.

48 Ibid, член 5.

49 Ibid, член 3.

50 Ibid, член 8.

51 Ibid, член 9.

52 Ibid, член 10.

53 Ibid, член 11.

54 Ibid, член 12.

55 Ibid, член 13.

рување, а со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на лицата со попреченост, на еднаква основа со другите. Законот предвидува дека оневозможувањето соодветно приспособување е дискриминација.⁵⁶

Законот за социјалната заштита⁵⁷ ги регулира системот и организацијата на социјалната заштита, како и начинот на кој се остваруваат правата на граѓаните во областа на социјалната заштита.⁵⁸ Законот ја дефинира попреченоста и предвидува дека лице со попреченост е лице што има долготрајни телесни, интелектуални, ментални или сетилни нарушувања, кои во интеракција со различни пречки може да го спречат неговото целосно и ефикасно учество во општеството на еднаква основа со другите.⁵⁹ Дополнително, овој закон ги уредува институционалната и вонинституционалната заштита на лицата со попреченост и паричната помош.

Со Законот за здравствена заштита,⁶⁰ меѓу другото, се уредуваат прашањата што се однесуваат на системот и на организацијата на здравствената заштита и вршењето на здравствената дејност, како и квалитетот и сигурноста во здравствената дејност. Здравственото осигурување на граѓаните, правата и обврските од здравственото осигурување, како и начинот на спроведување на здравственото осигурување се уредени

56 Ibid, член 4 став 1 точка 4.

57 Собрание на РСМ (2019, мај 23). *Закон за социјалната заштита*. Службен весник на Република Северна Македонија бр.104/19, 146/19, 275/19, 302/20 и 311/20.

58 Поповска, Ж. и други (2015). *Законите и политиките на Република Македонија во полето на попреченоста*.

59 Закон за социјалната заштита, член 4 став 1 точка 5.

60 Собрание на РМ (2012, март 29). *Закон за здравствената заштита*. „Службен весник на РМ“ бр.43/12, 145/12, 87/13, 164/13, 39/14, 43/14, 132/14, 188/14, 10/15, 61/15, 154/15, 192/15, 17/16, 37/16, 20/19 и „Службен весник на РСМ“ бр. 101/19, 153/19, 180/19, 275/19 и 77/21.

со Законот за здравствено осигурување.⁶¹ Од учеството во користење здравствени услуги се ослободени децата со пречки во развојот и со специфични потреби, според прописите за заштита на децата (детска заштита), како и ментално болните лица сместени во психијатриски болници и лицата со интелектуална попреченост без родителска грижа.⁶²

Законот за вработување инвалидни лица⁶³ предвидува финансиски средства што се обезбедуваат од посебен фонд за подобрување на условите за вработување и работење на лицата со попреченост.⁶⁴ Дополнително, Законот предвидува вработување на лицата со попреченост во приватниот и во јавниот сектор, но ја предвидува и можноста за самовработување согласно Законот за трговски друштва. Предвидено е и основање заштитно друштво што се заснова на вработување на лицата со попреченост како стопански субјект надвор од Законот за трговските друштва.⁶⁵

61 Собрание на РМ (2000, март 3). *Закон за здравственото осигурување*. „Службен весник на Република Македонија“ бр. 25/00, 34/00, 96/00, 50/01, 11/02, 31/03, 84/05, 37/06, 18/07, 36/07, 82/08, 98/08, 6/09, 67/09, 50/10, 156/10, 53/11, 26/12, 16/13, 91/13, 187/13, 43/14, 44/14, 97/14, 112/14, 113/14, 188/14, 20/15, 61/15, 98/15, 129/15, 150/15, 154/15, 192/15, 217/15, 27/16, 37/16, 120/16, 142/16, 171/17 и „Службен весник на РСМ“ бр. 275/19 и 77/21), член 1.

62 Закон за здравствено осигурување, член 34 став 1 алинеја 2 и алинеја 4.

63 Собрание на РМ (2000, јуни 2). *Закон за вработување инвалидни лица*. „Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/00, 16/04, 62/05, 113/05, 29/07, 88/08, 161/08, 99/09, 136/11, 129/15, 147/15, 27/16 и 99/18.

64 Поповска, Ж. и други (2015). *Законите и политиките на Република Македонија во полето на попреченоста*.

65 Ортаковски, Т. *Анализа за процена на националните програми и мерки за вработување на лицата со попреченост*. Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Достапно на: <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2018/02/372051.pdf>.

1.2.1. Уредби со законска сила за времетраењето на вонредната состојба

На 18 март 2020 година беше прогласена вонредна состојба на територијата на целата држава, а нејзиното времетраење беше продолжувано во пет наврати.⁶⁶ Вонредната состојба заврши на 22 јуни 2020 година.⁶⁷ Во случаи кога е прогласена вонредна состојба, за нејзиното времетраење Владата има овластување да донесува уредби со законска сила.⁶⁸ Додека траеше вонредната состојба, Владата на РСМ донесе 250 уредби со законска сила, и тоа уредби за примена на одредени закони, уредби за изменување и дополнување веќе постојни уредби, изворни уредби и уредби за престанок на важноста на претходно донесените уредби.⁶⁹ Од нив, според материјата што ја уредуваат, 54 уредби се однесуваат на економијата и финансиите, 29 уредби ги уредуваат областите од социјалната и здравствената заштита, за регулирање на образовниот процес беа донесени 19 уредби, работните односи беа опфатени со 14 уредби, а правосудството со 13.⁷⁰

Оттука, вреди да се разгледаат релевантните уредби што директно и најмногу ги засегаат лицата со попреченост и во колкава мера тие ги адресираат нивните потреби. Прегледот на овие уредби е направен според соодветната област што ја регулираат уредбите. Потоа, подетално се анализирани уредбите што изречно ги спомнуваат лицата со попреченост и остварувањето на нивните права за време на вонредната состојба. За

66 Види фусноти 4 и 5.

67 Ibid.

68 Собрание на Република Македонија (1991, ноември 17). *Устав на Република Македонија*. Прогласен со одлука број 08-4642/1. Член 126 став 1.

69 Македонско здружение на млади правници (2020). *Вонредна состојба 18.03.2020 – 22.06.2020 преглед на донесени Уредби со законска сила*. Достапно на: <https://bit.ly/3a09oSL>.

70 Ibid.

подобра прегледност на текстот, сите релевантни уредби со законска сила ќе бидат претставени во табели на крајот на секој дел во соодветната област.

1.2.1.1. Уредби што ги засегаат директно, но сепак не ги адресираат потребите на лицата со попреченост

ОБРАЗОВАНИЕ

За време на вонредната состојба, образовниот процес се одвиваше согласно уредбите со законска сила за примена на законите за основно, средно и високо образование, како и уредбите за нивни измени и дополнувања. Од нив, најрелевантни беа основните уредби за примена на законот во соодветниот степен на образование. Па така, со овие уредби се утврди дека наставата во основните и средните училишта се организира преку далечинско учење, односно учење од дома со примена на средства за електронска комуникација. Дополнително, и студиските програми за стекнување високо образование во сите три циклуси на високообразовните установи и проверката на знаењето на студентите се изведуваат преку системот за далечинско учење со примена на средства за електронска комуникација.

Ниедна од овие уредби, ниту уредбите за нивни измени и дополнувања не се осврнаа на спроведувањето настава преку далечинско учење со примена на средства за електронска комуникација за учениците со попреченост. Писателите на уредбите не ги зеле предвид потребите за соодветна платформа за онлајн образование, приспособување на онлајн наставата за лицата со различен вид попреченост, потребата за асистивна технологија и потребата за специјални едукатори и социјални рехабилитатори и наставен кадар за поддршка на децата за следење на наставата од дома. На овој начин, државата ја занемарила својата обврска за соодветно приспособување.

Влада на РСМ	24 март 2020	Уредба со законска сила за примена на Законот за основното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 76 од 24.3.2020 година
Влада на РСМ	24 март 2020	Уредба со законска сила за примена на Законот за средното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 76 од 24.3.2020 година
Влада на РСМ	24 март 2020	Уредба со законска сила за примена на Законот за високото образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 76 од 24.3.2020 година
Влада на РСМ	5 мај 2020	Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за основното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 116 од 5.5.2020 година
Влада на РСМ	5 мај 2020	Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за средното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 116 од 5.5.2020 година
Влада на РСМ	18 мај 2020	Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за основното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 128 од 18.5.2020 година

Влада на РСМ	18 мај 2020	Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за средното образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 128 од 18.5.2020 година
Влада на РСМ	22 мај 2020	Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за високото образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 134 од 22.5.2020 година
Влада на РСМ	5 јуни 2020	Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за високото образование за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 149 од 5.6.2020 година

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

На 4 април беше донесена Уредбата со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба. И покрај тоа што овој закон ги уредува институционалната, вонинституционалната заштита на лицата со попреченост и паричната помош, сепак во Уредбата немаше одредби за непречено остварување на правата на лицата со попреченост за време на пандемија. Имено, со оваа Уредба беше уредена постапката за добивање минимална гарантирана помош за материјално необезбедени домаќинства за април и мај 2020 година.⁷¹ Дополнително, беше даден паричен додаток со цел покривање дел од трошоците за по-

⁷¹ Член 2 од Уредбата.

трошувачка на енергенси во домаќинството за април и мај 2020 година.⁷² Дури со измени и дополнувања на оваа уредба беа споменати лицата со попреченост и остварувањето на нивното право на паричен надоместок. Овие измени ќе бидат подетално разгледани подолу во текстот.

Влада на РСМ	3 април 2020	Уредба со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 89 од 3.4.2020 година
Влада на РСМ	24 април 2020	Уредбата со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 108 од 24.4.2020 година

ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА

Здравствената заштита и здравственото осигурување за време на пандемијата за сите граѓани, вклучително и за лицата со попреченост, меѓу другото, беа уредени и со Уредбата за примена на Законот за здравствената заштита и Уредбата за примена на Законот за здравственото осигурување, како и уредбите за нивни измени и дополнувања. Уредбите донесени во оваа област опфатија прашања што се однесуваат на заштитата на населението од заразни болести, функционирањето на здравствените установи, правото на здравствено осигурување, пристапот до лекови и

⁷² Член 3 од Уредбата.

останати терапевтски средства.⁷³ Карактеристично е тоа што за време-траењето на пандемијата, носењето лична заштита заради спречување на ширењето на коронавирусот беше уредено со соодветна уредба и со две уредби за нејзини измени и дополнувања. Овие уредби не се освр-наа на специфичните околности од секојдневното живеење на лицата со попреченост, на пример, проблемите при користење заштитна маска, замаглување на очилата, проблеми со дишењето, неможност за читање од уста, како и проблемите што настануваат при објаснување на потребата за носење маска на некои од лицата со попреченост. Ниту една од прет-ходно наведените уредби не ги спомнува изречно лицата со попреченост.

Влада на РСМ	24 март 2020	<i>Уредба со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 76 од 24.3.2020 година
Влада на РСМ	6 април 2020	<i>Уредба со законска сила за примена на Законот за здравственото осигурување за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 92 од 6.4.2020 година
Влада на РСМ	22 април 2020	<i>Уредба со законска сила за носење лична заштита на лицето заради спречување на ширењето, сузбивање на заразната болест предизвикана од коронавирусот КОВИД-19 и заштита на населението за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 107 од 22.4.2020 година

⁷³ Хаџи-Зафиров, Ж. (2020, ноември 17). *Анализа на донесените уредби со законска сила за време на вонредната состојба во 2020*. Блупринт група за реформи во правосудството. Достапно на: <http://blueprint.org.mk/wp-content/uploads/2020/11/Анализа-на-донесените-уредби-со-законска-сила-за-време-на-вонредната-состојба-во-2020> Блупринт.pdf.

Влада на РСМ	30 април 2020	Уредба за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 84 од 30.3.2020 година
Влада на РСМ	30 април 2020	Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 100 од 13.4.2020 година
Влада на РСМ	7 мај 2020	Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за носење лична заштита на лицето заради спречување на ширењето, сузбивање на заразната болест предизвикана од коронавирусот КОВИД-19 и заштита на населението за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 118 од 7.5.2020 година
Влада на РСМ	15 мај 2020	Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за носење лична заштита на лицето заради спречување на ширењето, сузбивање на заразната болест предизвикана од коронавирусот КОВИД-19 и заштита на населението за време на вонредна состојба.	„Службен весник на РСМ“ бр. 125 од 15.5.2020 година

Влада на РСМ	29 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравственото осигурување за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 140 од 29.5.2020 година
Влада на РСМ	29 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 140 од 29.5.2020 година
Влада на РСМ	12 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравственото осигурување за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 156 од 12.6.2020 година
Влада на РСМ	12 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 156 од 12.6.2020 година
Влада на РСМ	22 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување и дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за здравствената заштита за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 169 од 22.6.2020 година

ПАЗАР НА ТРУД

За време на вонредната состојба беа донесени значаен број уредби што ја регулираа состојбата со пазарот на трудот. Дел од нив се однесуваа на работните односи и работничките права, државната финансиска помош за погодените фирми со цел субвенционирање на платите и субвенционирање на придонесите од задолжително социјално осигурување, како и државната финансиска помош и поддршка за лицата во социјален ризик. Иако овие прашања директно ги засегаат лицата со попреченост или индиректно, преку лицата што се грижат за нив, сепак тие беа изоставени од текстот на уредбите за субвенционирање на платите и придонесите за работниците. Дополнително, ниту уредбите за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба не ги опфатија лицата со попреченост.

Влада на РСМ	4 април 2020	<i>Уредба со законска сила за примена на Законот за работните односи за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 90 од 4.4.2020 година
Влада на РСМ	6 април 2020	<i>Уредба со законска сила за субвенционирање на исплата на придонеси од задолжително социјално осигурување за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 92 од 6.4.2020 година
Влада на РСМ	7 април 2020	<i>Уредба со законска сила за финансиска поддршка на работодавачите од приватниот сектор погодени од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот КОВИД-19, заради исплата на платите за април и мај 2020 година</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 93 од 7.4.2020 година

Влада на РСМ	9 април 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на работодавачите од приватниот сектор погодени од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот КОВИД-19, заради исплата на платите за април и мај 2020 година</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 97 од 9.4.2020 година
Влада на РСМ	28 април 2020	<i>Уредба со законска сила за финансиска поддршка на работодавачите од приватниот сектор погодени од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот КОВИД-19, заради исплата на платите за април и мај 2020 година</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 111 од 28.4.2020 година
Влада на РСМ	1 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на работодавачите од приватниот сектор погодени од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот КОВИД-19, заради исплата на платите за април и мај 2020 година</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 113 од 1.5.2020 година

Влада на РСМ	1 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за работните односи за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 113 од 1.5.2020 година
Влада на РСМ	5 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за субвенционирање на исплатата на придонеси од задолжително социјално осигурување за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 116 од 5.5.2020 година
Влада на РСМ	27 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на уредбата со законска сила за примена на Законот за вработувањето и осигурување во случај на невработеност за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 136 од 27.5.2020 година
Влада на РСМ	27 мај 2020	<i>Уредба со законска сила за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 137 од 27.5.2020 година

Влада на РСМ	3 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 146 од 3.6.2020 година
Влада на РСМ	6 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на работодавачите од приватниот сектор погодени од здравствено-економската криза предизвикана од вирусот КОВИД-19, заради исплата на платите за април и мај 2020 година</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 154 од 10.6.2020 година
Влада на РСМ	12 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 156 од 12.6.2020 година

Влада на РСМ	13 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за дополнување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 157 од 13.6.2020 година
Влада на РСМ	22 јуни 2020	<i>Уредба со законска сила за изменување на Уредбата со законска сила за финансиска поддршка на граѓани и вработени лица со низок доход, млади лица и здравствени работници преку издавање домашна платежна картичка наменета за купување македонски производи и услуги за време на вонредна состојба</i>	„Службен весник на РСМ“ бр. 169 од 22.6.2020 година

1.2.1.2. Уредби чиј текст изречно ги спомнува лицата со попреченост

Влада на РСМ	7 април 2020	Уредба со законска сила за примена на одредбите од Законот за вработување инвалидни лица за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 94 од 7.4.2020 година
Влада на РСМ	24 април 2020	Уредбата со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба	„Службен весник на РСМ“ бр. 108 од 24.4.2020 година

Уредба со законска сила за примена на одредбите од Законот за вработување инвалидни лица за време на вонредна состојба

Уредбата со законска сила за примена на одредбите од Законот за вработување инвалидни лица за време на вонредна состојба⁷⁴ имаше цел да ги определи и да ги продолжи роковите за остварување на правата и обврските согласно Законот за вработување инвалидни лица за време на вонредна состојба. Беше уредено дека роковите престануваат да течат за времетраењето на вонредната состојба и продолжуваат по истекот на времето за кое е прогласена вонредната состојба, но само за онолку дена колку што преостанале.

⁷⁴ Влада на РСМ.

Уредба со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба

Со Уредбата со законска сила за изменување и дополнување на Уредбата со законска сила за примена на Законот за социјалната заштита за време на вонредна состојба за првпат изречно беше спомнато право од социјална заштита што го остваруваат лицата со попреченост. Уредбата го продолжи остварувањето на правото на надоместок заради попреченост за времетраењето на вонредната состојба, како и за два месеци по престанокот на вонредната состојба. Потребно беше правото на надоместок поради попреченост да биде остварено врз основа на конзилијарно мислење од првостепена комисија составена од тројца лекари специјалисти од соодветна терцијарна здравствена установа, со кое е препорачан контролен преглед во периодот на траење на вонредната состојба.

2. ПОДАТОЦИ ОД АНАЛИЗА НА ПРАШАЛНИЦИ СО РЕЛЕВАНТНИ ЧИНТЕЛИ

Прашалникот што беше пратен до 10 институции и 15 организации што работат во областа на заштита на лицата со попреченост, со цел прибирање информации, се однесуваше на мерките и политиките што беа донесени на почетокот на пандемијата, па до денес, вклучувајќи ги тука и мерките што беа донесени за време на вонредната состојба. Овој дел одвоено ги разгледува одговорите добиени од институциите и одговорите добиени од организациите.

ОПШТИ ПОДАТОЦИ ЗА АНКЕТИРАНИТЕ ЧИНТЕЛИ

Одговор на прашалникот наменет за државни институции ни достави само едно министерство – Министерството за образование и наука. Прашалникот не го одговорија Министерството за внатрешни работи,⁷⁵ Министерството за правда, Министерството за труд и социјална политика, Министерството за здравство, Владата на Република Северна Македонија, Националното координативно тело за имплементација на КПП, Заводот за социјални дејности, Народниот правобранител, Бирото за развој на образование.

Прашалникот наменет за организации го одговорија вкупно осум релевантни чинители, и тоа: пет домашни здруженија на граѓани што дејствуваат во областа на заштита на лицата со попреченост и ги претставуваат нивните интереси преку директна работа со нив, една меѓународна организација и две организациски единици на Филозофскиот факултет при

⁷⁵ Министерството за внатрешни работи ги достави одговорите на прашалникот по завршувањето на обработката на податоците прикажани во оваа анализа. Доставените одговори беа недоволни и не ја опфаќаа проблематиката што е предмет на ова истражување, па оттука одговорите не беа земени предвид во прикажаните наоди.

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје – Институтот за специјална едукација и рехабилитација и Институтот за социјална работа и социјална политика.

2.1. Институции

Министерството за образование и наука преку директорите и стручните служби на државните училишта за ученици со посебни образовни потреби учествувало во донесувањето на мерките за справување со пандемијата во областа на образованието, како и во изработувањето на планот и протоколот за реализација на наставата.

Министерството за образование и наука смета дека потребите на лицата со попреченост биле рефлектирани во мерките, со оглед на тоа што Комисијата за заразни болести предложила во две средни специјални училишта со помал број ученици наставата да биде реализирана со нивно физичко присуство. Сепак, по направената процена на ризикот во однос на ограничената можност за практикување на превентивните мерки, организирањето групен превоз за ученици од различни средини и интернатското сместување и групирање, за две средни училишта Комисијата не препорачала настава со физичко присуство. Во својот одговор на прашањето дали потребите на лицата со попреченост биле земени предвид при изготвувањето на мерките, Министерството не се осврна на останатите потреби што ги имаат овие ученици вклучени во образовниот процес. На пример, во овој дел, не беше даден осврт на наставата од далечина и како таа се одрази врз децата со попреченост, иако ова беше главната пречка посочена од останатите испитаници.⁷⁶ Министерството

Министерството за образование не даде осврт на наставата од далечина и како таа се одрази врз децата со попреченост, иако ова беше главната пречка посочена од останатите испитаници.

⁷⁶ За повеќе види страница 55 и 56.

единствено наведува дека онлајн наставата не е соодветна за ученици со интелектуална попреченост, како заклучок до кој дошле раководните органи во специјалните средни училишта. На прашањето за позитивните и негативните ефекти што ги имаат мерките врз секојдневието на лицата со попреченост, Министерството смета дека евидентно е дека оние ученици што посетуваат настава со физичко присуство имаат поголем успех во совладувањето на предадениот материјал, за разлика од оние ученици со попреченост што следат онлајн настава.⁷⁷

Механизмот преку кој Министерството следи какви ефекти имале донесените мерки врз лицата со попреченост и остварувањето на нивните права е секојдневниот контакт со директорите и стручните служби во училиштата. Оттука, се поставува прашањето дали ова е соодветен механизам за следење на ефектите од мерките, односно дали Министерството на овој начин би ги добило неопходните информации врз основа на кои ќе може понатаму да ги изменува постојните или да формулира нови мерки.

На прашањето дали состојбата со правата на лицата со попреченост била влошена за време на пандемијата и која била најголема пречка/-и со која се соочувале лицата со попреченост за време на пандемијата, Министерството вели дека „[н]а учениците со попреченост им беа овозможени истите услови за образование како и на останатите ученици“⁷⁸. Сепак, со ова тврдење Министерството отворено покажува дека не ги зема предвид различните потреби на различни групи ученици, односно, дека не секогаш истите услови за образование се соодветни за сите ученици. Различниот третман кон учениците со попреченост со цел тие да ги имаат истите можности за учење како и останатите не претставува нееднаквост. Праведноста во оваа смисла подразбира приспособување на образованието и на наставата, пропорционално на околностите во кои секојдневно функционираат лицата со попреченост.

77 Прашалник одговорен од Министерството за образование и наука.

78 Ibid.

2.2. Организации

Овој дел ќе ги анализира податоците добиени од одговорите на петте домашни здруженија на граѓани што дејствуваат во областа на заштита на лицата со попреченост и ги претставуваат нивните интереси преку директна работа со нив, една меѓународна организација и две организационски единици на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје – Институтот за специјална едукација и рехабилитација и Институтот за социјална работа и социјална политика.

ВКЛУЧЕНОСТ НА ОРГАНИЗАЦИИТЕ И ИНСТИТУЦИИТЕ ВО ПРОЦЕСОТ НА ДОНЕСУВАЊЕ НА МЕРКИТЕ

Петте домашни здруженија на граѓани што директно работат со лицата со попреченост одговорија дека воопшто не биле вклучени во процесот на изготвување и донесување на мерките за справување со пандемијата. Само едно од овие пет здруженија (20 отсто) одговори дека своите предлози ги доставило откако веќе биле донесени првите мерки за превенција и заштита. Прифатени биле нивните барања што се однесувале на измени во режимот на движење за време на полицискиот час, на ослободување на лицата со попреченост од работни активности и на продолжување на важноста на конзилијарните мислења за набавка на лекови. Здруженијата немаат информација дали некое друго здружение било вклучено во процесот на носење на мерките и препораките, ниту, пак, на кој начин биле доставени и дали биле прифатени нивните предлози.

Една меѓународна организација одговори дека ја предложила мерката за гарантирање на безбедноста на децата со попреченост во училиштата, без притоа да образложи дали предлогот бил прифатен и дали овој предлог бил даден пред или по донесувањето на останатите мерки во областа на образованието.

Ова значи дека, генерално, во процесот на изготвување и донесување на мерките што директно или индиректно се однесуваат на лицата со попреченост не биле вклучени здруженијата на граѓани што работат во оваа област. Здруженијата реагирале со свои барања, односно поднесувале предлози за измени на мерките по нивното донесување од страна на Владата, а со тоа значително било намалено ефективното справување со кризата и нејзините негативни импликации по лицата со попреченост. Поради невклучувањето на здруженијата во носењето одлуки, нивните барања не беа ни рефлектирани во мерките. Непочитувајќи ја обврската предвидена со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, државата не овозможи координирана соработка со сите релевантни чинители, конкретно со претставничките здруженија на граѓани. Тоа несомнено придонесе за несоработување, некоординираност и неинформираност помеѓу самите здруженија.

Поединечни експерти и претставници од двата образовни институти при Филозофскиот факултет биле вклучени во донесувањето на мерките, но тие не ги претставувале ставовите на институтите. Предвид биле земени нивните предлози во областа на социјалната заштита.

ВКЛУЧЕНОСТ НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО МЕРКИТЕ И СООДВЕТНО РЕФЛЕКТИРАЊЕ НА НИВНИТЕ ПОТРЕБИ

Петте домашни здруженија на граѓани сметаат дека лицата со попреченост на ниту еден начин не биле вклучени во процесот на носење на мерките, па оттаму, и тие не одговориле соодветно на нивните потреби. Од вкупно осум чинители, двајца не одговорија на прашањето *„Дали лицата со попреченост беа (доволно) вклучени или соодветно во донесувањето на мерките за време на пандемијата?“*. Сите пет домашни здруженија сметаат дека мерките не ги зеле предвид потребите на лицата со попреченост, ниту, пак, се соодветно застапени нивните интереси. Според едно здружение, несоодветноста на мерките се должи на тоа што државата

претходно немаше направено ниту статистика, ниту евиденција на лица со хендикеп (...) постојната ин[ф]раструктура и законодавна рамка не се усогласени со КПЛХ.⁷⁹

Како единствена позитивна мерка, здруженијата го наведуваат олеснувањето на движењето на лицата со попреченост за време на полицискиот час со придружник, без посебна дозвола за движење. Според здруженијата, на децата и на лицата со попреченост негативно се одразило укинувањето на организираниот превоз, несоодветната поддршка за следење на образовната настава, ограничениот прием во дневните центри и детските градинки, редуцираниот прием во установите за рехабилитација, особено за децата во развој. Домашните здруженија и меѓународната организација се согласни дека пандемијата и рестриktivните мерки за движење негативно се одразија на потребите за физичка активност и активности во природа на децата со попреченост.

На прашањата „Дали (...) состојбата со правата на лицата со попреченост беше влошена за време на пандемијата? Дали тешкотиите со кои се соочуваат лицата со попреченост беа изразени во тој период? Доколку да, зошто, на што беше тоа резултат?“. Четири од вкупно осум чинители одговорија дека положбата на лицата со попреченост е значително влошена како директен резултат на пандемијата, една организација одговори дека нивната положба не е влошена, а една организација не го одговори ова прашање. Здруженијата сметаат дека пречките, кои и пред пандемијата постојеа за лицата со попреченост, излегоа на површина и беа дополнително нагласени

Државата претходно немаше направено ниту статистика, ниту евиденција на лица со хендикеп (...) постојната ин[ф]раструктура и законодавна рамка не се усогласени со КПЛХ

79 Прашалник одговорен од Полио Плус.

ни изминатиов период. Имено, донесените мерки влијаеја негативно врз нивната социјализација, страв и зголемен ризик од заболување, имајќи предвид дека во секојдневието на лицата со попреченост се вклучени голем број актери (персонален асистент, образовен асистент, негуватели и сл.). Голем дел од услугите беа прекинати, а препораката за физичко растојание го отежна добивањето индивидуална поддршка. Истовремено, значаен удар за лицата со попреченост беше тоа што во овој период не беа изготвени специјализирани процедури што детално ќе разработат како безбедно да се користат услугите во домот.

ОБРАЗОВАНИЕ

Седум од осум од анкетираниите чинители наведуваат дека најсериозната пречка со која се соочија децата со попреченост во образовниот процес е несоодветната онлајн настава.⁸⁰ Според нивното мислење, наставата не била приспособена на лицата со различен вид попреченост. Еден пример за тоа е дека наставата што се одвиваше на Националниот телевизиски сервис, Македонската радио телевизија, не ги адресирала потребите на лицата со сензорна попреченост поради тоа што не бил обезбеден толкувач на знаковен јазик. Еден од чинителите наведува дека пречките за лицата со попреченост во образовниот процес во голема мера произлегуваат од тоа што тие немаат пристап до соодветна асистивна технологија, а за дел од децата проблемот го лоцира во недостигот на индивидуален пристап при спроведување на нивниот индивидуализиран план, што подразбираше дека децата со попреченост не добија помош од стручната служба. Според мислењето на друг чинител, недостигот на асистивна технологија е резултат на тоа што родителите немаат доволно средства за да ја обезбедат во домашни услови, а тоа на крајот доведува до занемарување на рехабилитационата компонента на образованието. Понатаму,

⁸⁰ Еден испитаник одговорил дека лицата со попреченост се соочиле со тешкотии во сите области, без образложение за пречките во секоја област одделно.

чинителот тврди дека негативните ефекти од неприспособената настава може да се ублажат доколку државата ги стави во функција локалните човечки капацитети преку обезбедувањето привремени вработувања за невработени специјални едукатори и рехабилитатори и наставен кадар за поддршка на децата за учење од дома.

Симптоматично е тоа што Министерството за образование и наука во својот одговор на прашањето дали потребите на лицата со попреченост биле земени предвид при изготвувањето и носењето на мерките воопшто не се осврнува на предизвиците што онлајн наставата ги постави за децата. Дел од овие предизвици се однесуваат на немањето соодветна платформа за онлајн образование, а тоа го оневозможува спроведувањето на индивидуалните образовни планови; неприспособеност на онлајн наставата кон лицата со различен вид попреченост; недостиг на асистивна технологија; и недостиг на специјални едукатори и социјални рехабилитатори и наставен кадар за поддршка на децата за следење на наставата од дома. Ова дополнително укажува на тоа дека државата потфрлила во исполнувањето уште една своја обврска согласно Конвенцијата, а тоа е почитување на правото на неопходна заштита и помош од општеството и државата за целосно и еднакво уживање на правата на лицата со попреченост.

ЗДРАВСТВО

Шест од осум чинители се согласуваат дека пристапот до здравствени услуги за лицата со попреченост и нивните семејства бил изразено поограничен за време на пандемијата. Дел од нив (двајца чинители) го наведуваат чекањето редици во аптеките и нивното редуцирано работење како една од пречките. Лицата со попреченост во овој период се соочиле со достапност до услугите за рехабилитација и ран развој, набавка на ортопедски помагала и други специјалистички услуги.

Значаен предизвик изминатиов период претставувало набавувањето медикаментозна терапија, која најчесто семејствата сами ја набавуваат од странство. Тие се соочиле со задоцнување или неможност да ги набават неопходните лекови. Дополнително, со оглед на тоа што здравствени-те институции беа ставени целосно во функција на надминување на последиците од пандемијата, сите други тековни прегледи и интервенции беа одложени, ограничувајќи ги услугите што здравствените институции им ги нудат на лицата со попреченост. Според анкетираниите чинители, „[в]аквата состојба кај многу од лицата со попреченост доведе до влошување на здравствената состојба, но и на менталното здравје“.⁸¹ Имајќи ја предвид трагата што пандемијата ја остава врз менталното здравје на лицата со попреченост, преку УНИЦЕФ и ЈЗУ Универзитетска клиника за психијатрија биле воведени телефонски линии за психосоцијална поддршка. Сепак, чинителите наведуваат дека пречка на воведениот телефонски модел за поддршка е тоа што информациите не се достапни за сите лица со различни видови попреченост.

Пандемијата наметна и нови проблеми за лицата со попреченост, а последиците од несоодветното справување со кризата значително повеќе ги засегнаа нив во однос на другите луѓе. Имено, пунктовите за тестирање за коронавирусот биле непристапни и недостапни за лицата со попреченост и информациите за начинот на спроведување на тестирањето во голема мера не им биле соодветно пренесени. Истиот принцип бил применет и при изготвувањето на процедурите за вакцинирање, кои повторно не ги земаат предвид потребите на лицата со попреченост. Оттука произлегува дека државата не ја исполни својата обврска за соодветно приспособување и оттаму не обезбеди уживање и остварување на правата од здравствена заштита на лицата со попреченост на еднаква основа со другите. Оневозможувањето соодветно приспособување претставува дискриминација.⁸²

⁸¹ Прашалник одговорен од Институтот за специјална едукација и рехабилитација.

⁸² Собрание на Република Северна Македонија [2020, октомври 30]. *Закон за спречување и заштита од дискриминација*. „Службен весник на РСМ“ бр. 258/2020.

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

На прашањето дали и со кои тешкотии се соочиле лицата со попреченост во областа на социјалната заштита, чинителите одговараат дека за време на пандемијата значително им било отежнато прибирањето и обновувањето документи за остварување на правата од социјална заштита. Дополнително, неразвиените сервиси за поддршка особено ги погодиле лицата со попреченост што живеат сами или со повозрасни родители/старатели. Тесно дефинираната рамка за социјална заштита придонесе голем број лица со попреченост, кои не ги исполнуваат условите за парична поддршка, а поради кризата останале без приходи или со намалени приходи или, пак, изгубиле работа, да се соочат со зголемен социјален ризик и со сиромаштија.

**Неразвиените
сервиси за
поддршка особено
ги погодиле лицата
со попреченост
што живеат сами
или со повозрасни
родители/
старатели.**

Ваквите гледишта на здруженијата на граѓани што учествуваа во истражувањето само ја исфрлаат на површина грубата вистина дека поголем дел од лицата со попреченост живеат во услови на сиромаштија. Занемарувајќи ја критичната потреба од посветување внимание на негативните влијанија на сиромаштијата врз лицата со попреченост, особено во услови на една од најголемите здравствени и економски кризи, државата постапила спротивно на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и начелата за кои се има обврзано да ги почитува.⁸³

ПАЗАР НА ТРУД

Здравствената криза, односно ненавременото и несоодветно справување со нејзините последици несомнено предизвика негативни економски последици. Ова воедно значеше и удар врз оние што се наоѓаат во првите одбранбени редови – работниците. Големиот број отпуштања

⁸³ Конвенција за правата на лицата со попреченост. Пreamбула, параграф п.

работници, намалувањето и неисплаќањето на нивните плати, оставањето на работниците без здравствено осигурување за време на најголема здравствена криза последниве години се само дел од проблемите што на пандемијата ѝ даваат карактер на работничка криза.⁸⁴ Само од март до јуни, 799 работници што останале без работа тоа го пријавиле во Хелсиншкиот комитет за човекови права.⁸⁵ Агенцијата за вработување брои 43 086 лица што останале без работа по започнувањето на кризата во март 2020 година.⁸⁶

Едно од анкетираниите здруженија наведува дека во текот на нивното работење регистрирале отпуштања лица со попреченост поради намален обем на работа кај работодавачите. Тие додаваат дека голем дел од лицата со попреченост беа опфатени со мерките за ослободување од работа како работници со хронични здравствени состојби. Но, како што наведува друг чинител во одговорениот прашалник, и покрај тоа што лицата со попреченост, ослободени од извршувањето на работните обврски, биле заштитени од отказ за време на пандемијата, најголем број од нив се вработени во заштитни друштва, кои поради намалениот обем на работа и замената на дел до производствените активности, може да бидат ликвидирани. Според мислењето на овој чинител, „Заедницата на заштитни друштва на Македонија ЗАПОВИМ очекува поголема бројка на заштитни друштва да бидат ликвидирани до крајот на годината“, а тоа значи дека лицата со попреченост може да факто да останат без работа.

84 Петковска, Н. (2020, ноември 30). *Преглед на владините мерки за превенција и заштита од коронавирусот и нивното влијание врз работничките права*. Хелсиншки комитет за човекови права.

85 Ibid.

86 Агенцијата за вработување дури во јуни почна да води разделена статистика за прилив на лица што се стекнале со статус на невработени лица, за кои одјавата од задолжително социјално осигурување е регистрирана во периодот по 11.3.2020 година. Овде е претставен вкупниот број невработени лица, почнувајќи од март 2021 година. Бројот на невработени лица за март, април и мај, за кои АВРМ не водела разделена статистика во однос на кризата, изнесува 21 838 лица. Агенција за вработување на Република Северна Македонија (2021). *Преглед на податоци за прилив и одлив на невработени лица*. Достапно на: <https://av.gov.mk/pregled-na-podatoci-za-priliv-i-odliv-na-nevработени-lica.nspх>.

Уште еден проблем што произлезе од анализата на одговорите на здруженијата се тешкотиите со работната ангажираност со кои ќе се соочат лицата со попреченост во руралните средини. Имено, лицата што се времено ангажирани како сезонски работници стравуваат дека ќе немаат доволно работа поради намаленото производство и извозот на производите надвор од државата.

МОБИЛНОСТ И ТРАНСПОРТ И ПРИСТАП ДО ИНФОРМАЦИИ

Пет од осум анкетирани чинители изречно наведуваат дека пристапот до транспорт на лицата со попреченост е дополнително ограничен и отежнат за време на пандемијата. Еден чинител како проблем ја посочува непристапноста на транспортот, а тоа дополнително ги зголемило трошоците за индивидуален транспорт (на пример, такси). Дотолку повеќе, организиран јавен превоз има во Скопје и во поголемите градови во државата, а тоа значи дека изминатиов период беше особено тежок за лицата со попреченост од руралните средини, каде што лицата се оставени „сами на себе“.

Ова само ја активира обврската на државата да посвети особено внимание на тоа како влијаат околностите на пандемијата врз зголемување на ризикот од сиромаштија кај лицата со попреченост. Несоодветното приспособување на транспортот еднакво достапен за сите лица дотолку повеќе ги зголемува разликите помеѓу лицата со попреченост и останатите граѓани, но и помеѓу самите лица со попреченост. Ова е дополнително потврдено и од уште еден анкетирани чинител, кој сведочи за тоа дека „[м]ал број од нив [лицата со попреченост] имаат пристап до адаптирани возила што ќе бидат искористени во функција на извршувањето на нивните секојдневни обврски“.

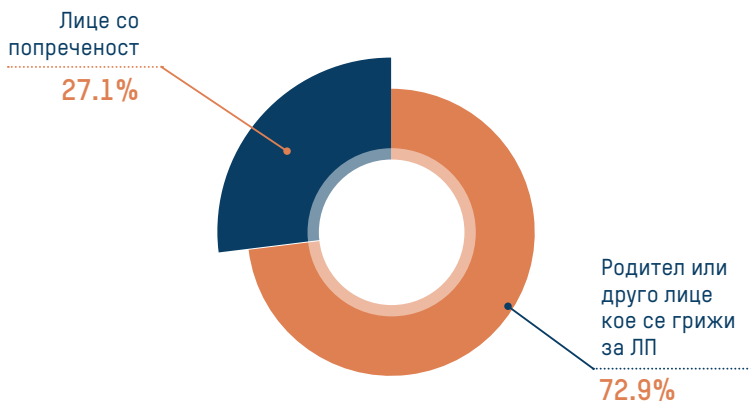
3. ПОДАТОЦИ ОД АНАЛИЗА НА ПРАШАЛНИЦИ СО ЛИЦА СО ПОПРЕЧЕНОСТ И ЛИЦА ШТО СЕ ГРИЖАТ ЗА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

При претставувањето на податоците од обработените прашалници, добиените наоди се групирани според неколку области.

ОПШТИ ПОДАТОЦИ ЗА ИСПИТАНИЦИТЕ

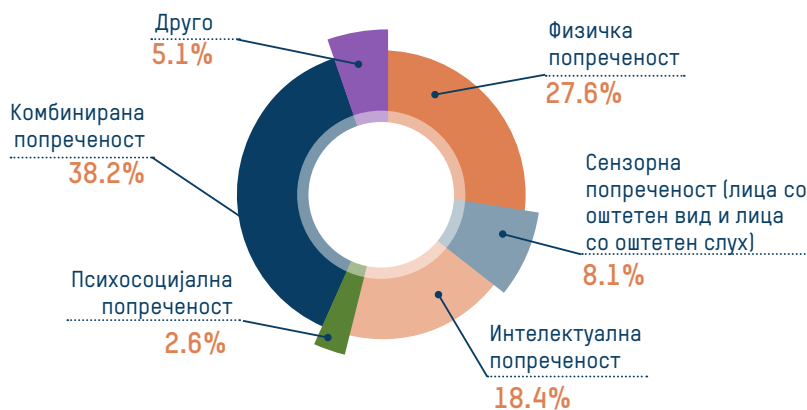
Со прашалниците наменети за лица со попреченост и лица што се грижат за лицата со попреченост беа опфатени вкупно 219 испитаници, од кои 27,1 % беа лица со попреченост, а 72,9 % лица што се грижат за лицата со попреченост (графикон бр. 1).

Графикон бр. 1. Во кое својство го пополнувате прашалникот?

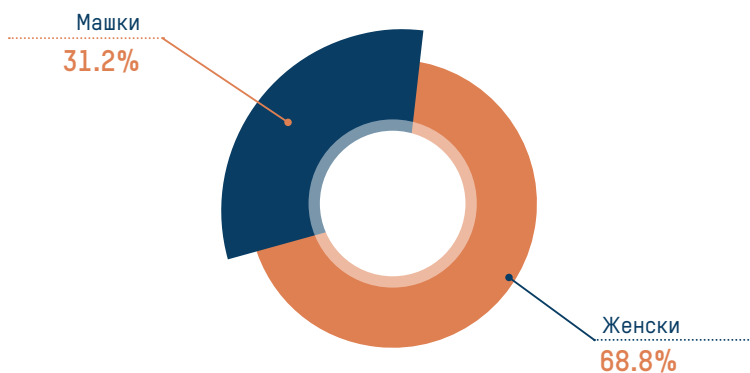
Според видот на попреченост, најголем дел од испитаниците навеле дека имаат комбинирана попреченост (38,2 %), односно дека се грижат за лице со овој вид попреченост. 27,6 % имаат физичка попреченост, а 18,4 % имаат интелектуална попреченост (графикон бр. 2).

Графикон бр. 2. Каков вид попреченост имате вие или лицето за кое се грижите?

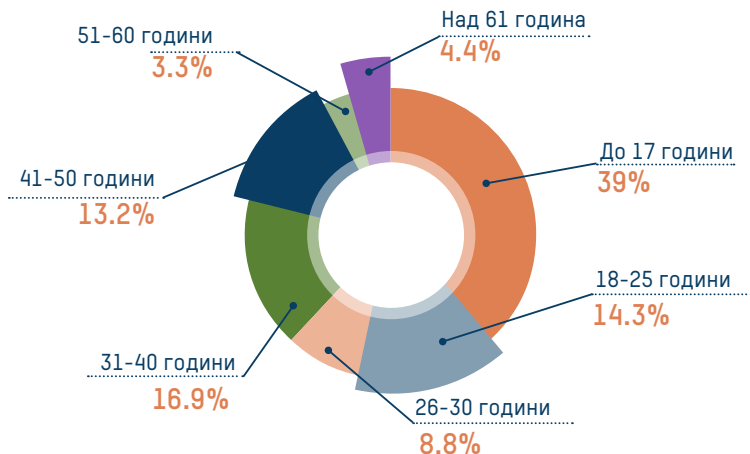
Во графиконот бр. 3 е прикажана половата структурата на испитаниците, од кои најголем дел се од женски пол (68,8 %), а само една третина од машки пол (31,2 %).

Графикон бр. 3. Пол на испитаниците/-чките

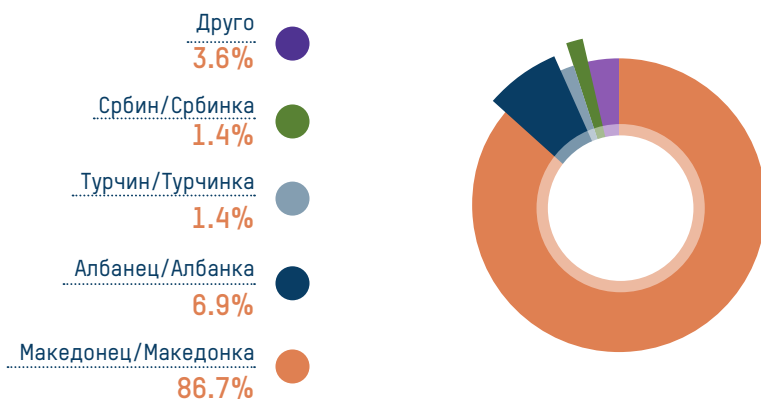
Според возраста на лицата со попреченост, најзастапена возрастна група се малолетните лица, односно лицата до 17-годишна возраст со застапеност од 39 %. Повеќе од половина од лицата со попреченост, поточно 53,3 %, се на возраст до 26 години.

Графикон бр. 4. Возраст на лицето со попреченост

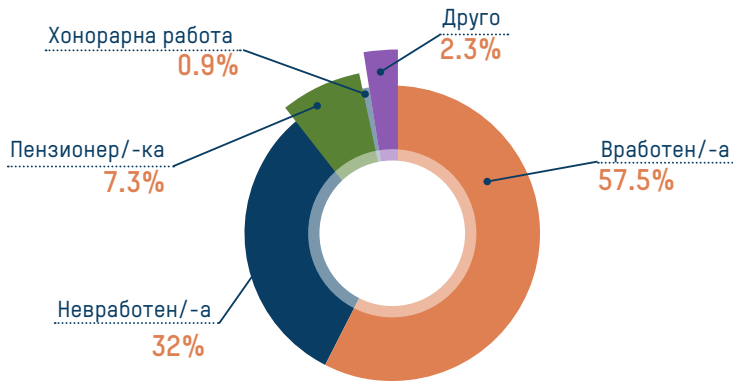
Во однос на етничката припадност, групата испитаници што беа опфатени со оваа анкета не беше хетерогена, односно многу мал дел од испитаниците ѝ припаѓаат на етничка заедница различна од македонската (графикон бр. 5). Дури 86,7 % од испитаниците се од македонска етничка припадност, а само 6,9 % од албанска.

Графикон бр. 5. Етничка припадност на испитаниците/-чките

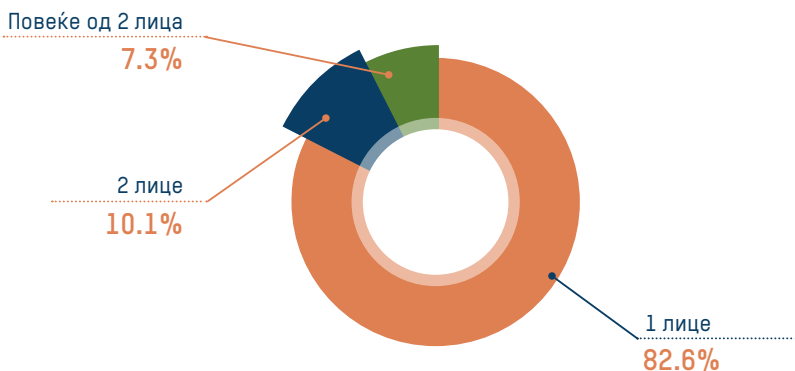
Кога станува збор за работниот статус, како што е прикажано во графиконот бр. 6, повеќе од половина од испитаниците се вработени (57,5 %), 32 % се невработени, додека, пак, само мал дел изјавиле дека се корисници на пензија (7,3 %).

Графикон бр. 6. Работен статус на испитаниците/-чките

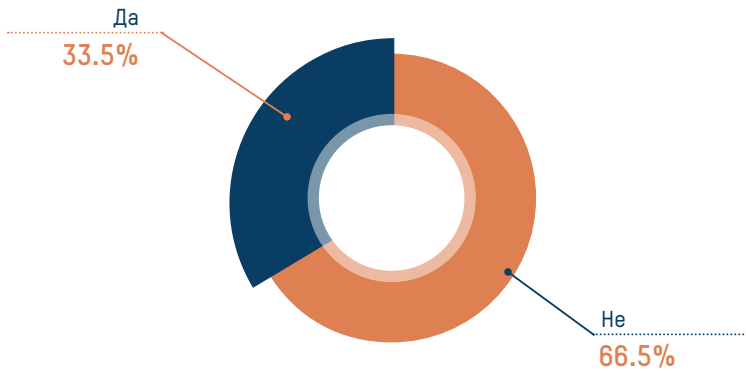
Во однос на бројот на лица со попреченост што живеат во домаќинството, најголем дел од испитаниците живеат во домаќинства каде што има едно лице со попреченост, односно 82,6 % од испитаниците, 10,1 % во домаќинства со две лица со попреченост, а 7,3 % од домаќинствата живеат со повеќе од две лица со попреченост.

Графикон бр. 7. Број на лица со попреченост што живеат во домаќинството

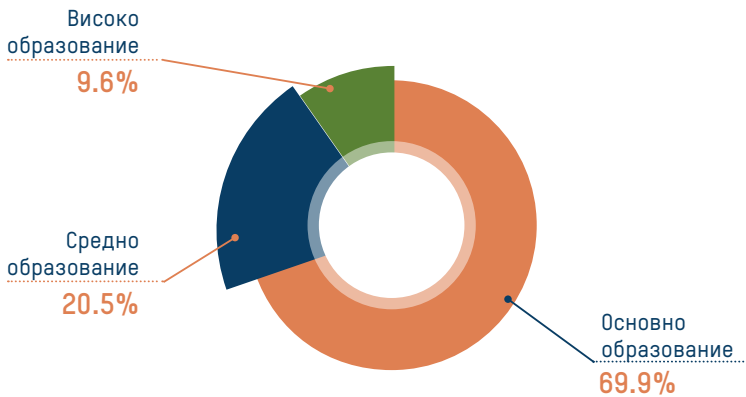

Од испитаниците, односно од лицата со попреченост, кои одговориле на прашалникот или се лица за кои се грижи испитаникот, само 33,5 % се вклучени во образовниот процес (графикон бр. 8), од кои најголем дел во основното образование (69,9 %). Во средното образование се вклучени 20,5 %, а најмалку во високото образование со 9,6 % (графикон бр. 9).

Графикон бр. 8. Дали вие (како лице со попреченост) или лицето со попреченост за кое се грижите сте вклучени во образовен процес?

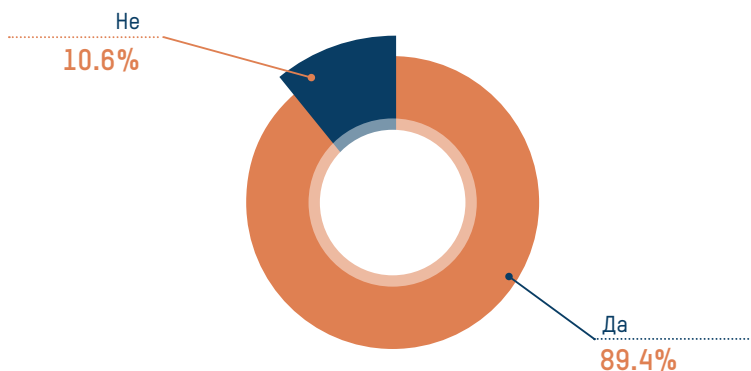
Графикон бр. 9. Степен на образование во кој сте вклучени

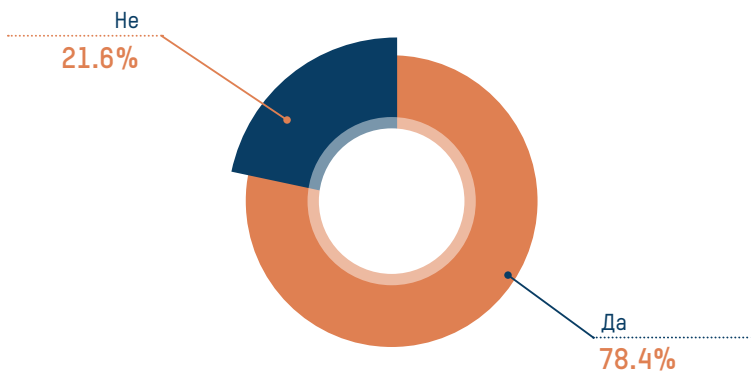
ИНФОРМИРАНОСТ И ВКЛУЧЕНОСТ

На прашањето дали сметаат дека биле доволно информирани за тоа како да се заштитат од вирусот КОВИД-19, речиси 90 % од испитаниците одговориле позитивно (графикон бр. 10), а нешто помалку, односно 78,4 % одговориле дека биле доволно информирани кога се носеле нови мерки, закони и слично за време на пандемијата (графикон бр. 11).

Графикон бр. 10. Дали сметате дека бевте/сте доволно информирани за тоа како да се заштитите од вирусот КОВИД-19?

Графикон бр. 11. Дали сметате дека бевте/сте доволно информирани кога се носат нови мерки, закони и слично за време на пандемијата?

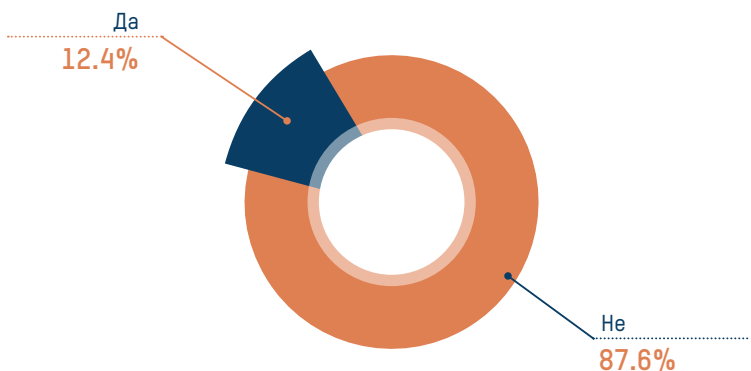
Најголем дел од испитаниците се информирале за своите права, но и за новите мерки преку телевизија (75,2 %), преку социјалните мрежи (58,7 %) и преку различни интернет-страници (49,1 %) (графикон бр. 12).

Графикон бр. 12. Како се информиравте за своите права и мерките што се донесоа за време на пандемијата (со можност за избор на повеќе одговори)?

Што се однесува до вклученоста во процесот на носење на мерките за превенција и заштита од вирусот КОВИД-19, дури 87,6 % од испитаниците одговориле негативно. Дополнително, значајно е да се напомене дека голем дел од оние испитаници што навеле дека биле вклучени во овие процеси, за нивна вклученост го сметаат почитувањето на мерките на превенција и заштита од вирусот.

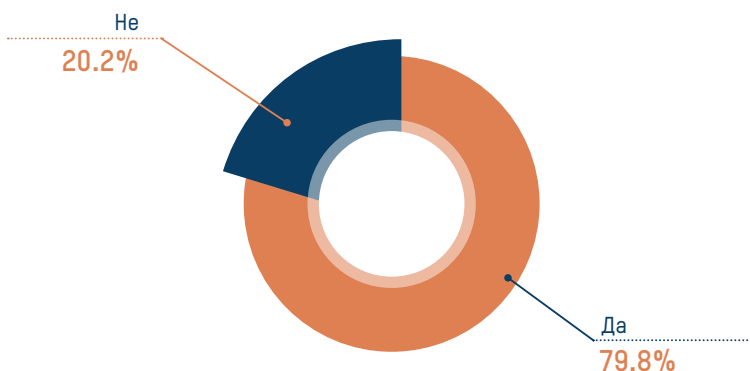
Графикон бр. 13. Дали бевте вклучени во процесот на носење на мерките за превенција и заштита од коронавирусот?

ОСТВАРУВАЊЕ ПРАВА

За голем дел од испитаниците (79,8 %), мерките за превенција и заштита од вирусот наметнале тешкотии во нивното секојдневно функционирање.

Графикон бр. 14. Дали мерките за превенција и заштита од вирусот ви предизвикаа тешкотии во секојдневното функционирање?

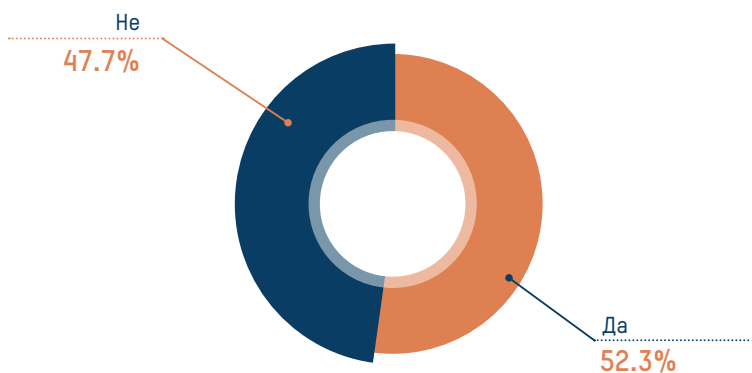
Тешкотиите со кои се соочиле испитаниците за време на пандемијата во најголема мера се поврзани со ограничената социјализација (21,5 %) и ограниченото движење (20,9 %), а 18,3 % се соочиле со тешкотии поврзани со следењето на мерките за заштита, односно со одржувањето физичка дистанца, избегнувањето групи, како и тешкотии при носењето маска. Од испитаниците, 8,4 % навеле дека имале тешкотии што произлегле од недостапноста на услугите за дневен престој на децата, особено на затворањето на дневните центри (графикон бр. 15).

Графикон бр. 15. Со кои тешкотии се соочивте за време на пандемијата?

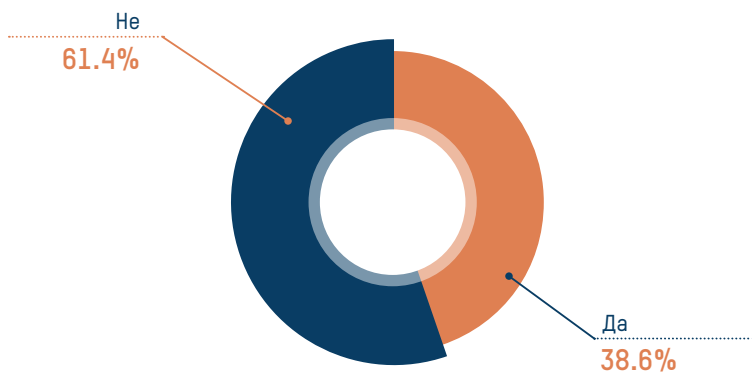

Половина од испитаниците (52,3 %) се соочиле со тешкотии во остварувањето на своите права за време на пандемијата (графикон бр. 16), од кои само 38,6 % изјавиле дека се обратиле некаде за помош (графикон бр. 17) и само една третина од нив (36,8 %) ја добиле бараната помош. Своите барања за помош испитаниците најчесто ги упатувале до центрите за социјална работа со 43,9 %, а 24,6 % до невладините организации. Само мал дел, 8,8 % од испитаниците се обратиле во полиција.

Графикон бр. 16. Дали имавте тешкотии во остварувањето на своите права?

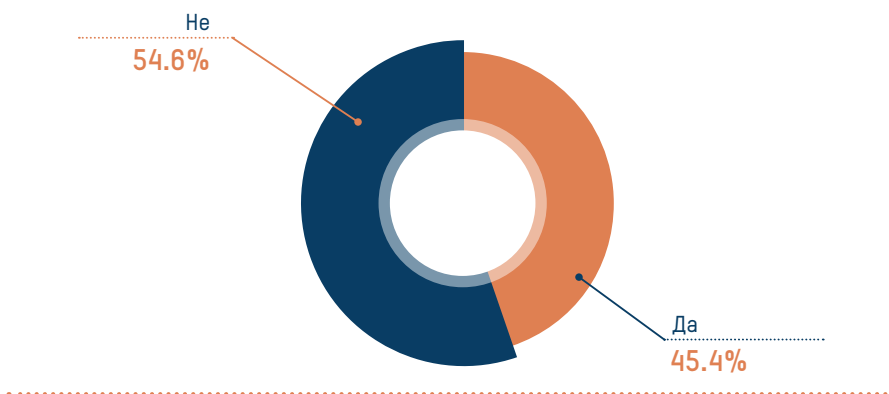
Графикон бр. 17. Дали се обративте некаде за помош?

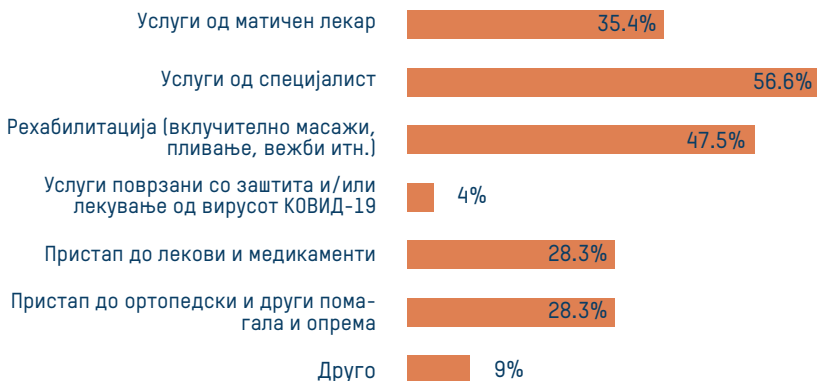
ЗДРАВСТВО

Добивањето здравствени услуги и здравствена заштита за време на пандемијата се одвивало со ограничувања за 45,4 % од испитаниците (графикон бр. 18). Од овие ограничувања, 56,6 % се однесувале на добивањето услуги од страна на специјалисти, 47,5 % на услугите за рехабилитација, а 35,4% на услугите од матичен лекар. По 28,3 % се соочиле со тешкотии во пристапот до лекови и до ортопедски и други помагала (графикон бр. 19).

Графикон бр. 18. Дали се соочиле со тешкотии при добивањето здравствени услуги и здравствена заштита за време на пандемијата?

Графикон бр. 19. Тешкотии при добивањето здравствени услуги и здравствена заштита со кои се соочивте (со можност за избор на повеќе одговори).

Според мислењето на испитаниците, она што би придонело за олеснување на пристапот до здравствените услуги е професионалноста на здравствените работници (20,3 %), која ја вклучува и потребата од подобра комуникација на здравствените работници со испитаниците, како и обезбедувањето подобра пристапност до услугите од здравствена заштита, вклучувајќи ја можноста за физичка посета на лекар (18,8 %). 13,1 % од испитаниците сметаат дека е потребно лицата со попреченост да имаат предност при добивањето здравствени услуги, а по 8,7 % имаат потреба од соодветен број термини за прегледи и подобра организираност на услугите (графикон бр. 20).

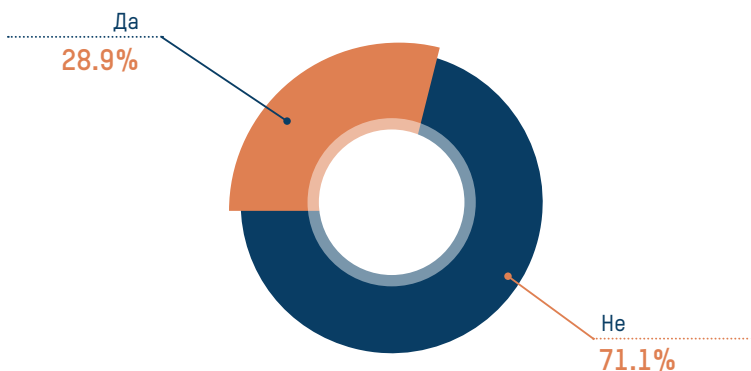
Графикон бр. 20. Наведете што би ви го олеснило пристапот до здравствени услуги

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

На прашањето дали се соочиле со тешкотии при добивањето услуги од социјална заштита за време на пандемијата, позитивно одговориле 28,9 % од испитаниците. Најголем дел од тешкотиите произлегле од затворањето на дневните центри, на што упатуваат 49,2 % од одговорите, 46 % ги навеле тешкотиите поврзани со паричната помош, а 44,4 % пристапот до услуги (графикон бр. 22).

Графикон бр. 21. Дали се соочивте со тешкотии при добивањето услуги од социјална заштита за време на пандемијата?

Графикон бр. 22. Тешкотии при добивањето услуги од социјална заштита со кои се соочивте (со можност за избор на повеќе одговори).

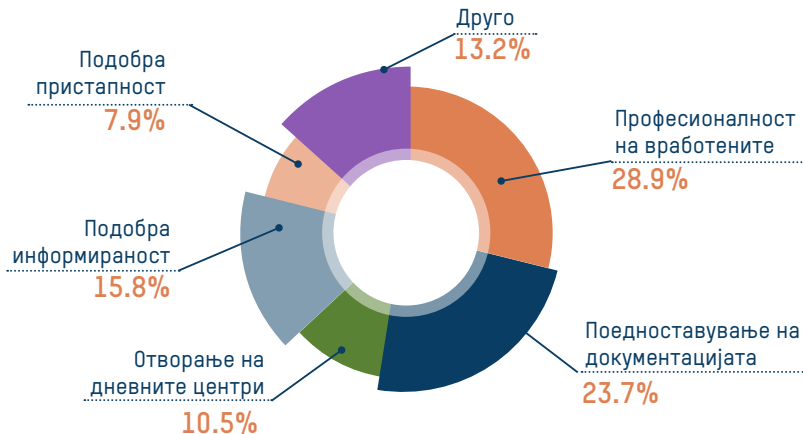

Во насока на подобрување на пристапот до услугите од социјална заштита, испитаниците сметаат дека е потребна поголема професионалност од страна на вработените, вклучително и поголема организираност и функционалност на администрацијата (28,9 %), како и поедноставување на

процедурите со поднесување и обновување на документацијата за користење некое право од социјална заштита (23,7 %) (графикон бр. 23).

И во периодот пред пандемијата еден од најчестите проблеми со кои се соочуваа лицата со попреченост беше потребата од постојано докажување на попреченоста преку обнова на документацијата, а тоа понекогаш може да придонесе да останат без одредени бенефиции одреден период.⁸⁷ Некои од податоците говорат и за тоа дека згрижувачките семејства имаат повеќе бенефиции од биолошките, пред сè, поради надоместоците за згрижување на децата и/или лицата со попреченост, но и поради правото на парична помош и правото на пензија.⁸⁸ Од друга страна, родителите многу често се случува да не бидат во работен однос со цел да може да се грижат за лице со попреченост.

Графикон бр. 23. Наведете што би ви го олеснило пристапот до услуги од социјална заштита

87 Кочоска, Е., Шаврески, З., Јованова, В. и Лазовски, В. (2017). *Анализа на состојбата на лицата со физичка попреченост во Република Македонија*, Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/>

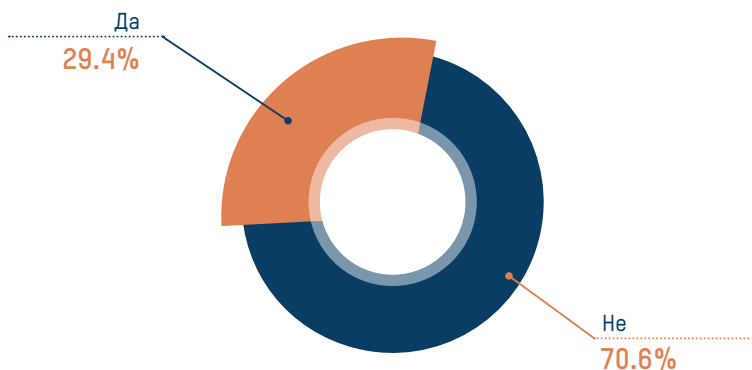
88 *Инфографик за физичка попреченост*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/INFOGRAFIK_fizicka_poprecenost_04-01_3_.pdf

РАБОТНО МЕСТО

Помал број испитаници, односно 29,4 % се соочиле со тешкотии на работното место за време на пандемијата, од кои речиси половината (48,4 %) биле поврзани со отсуствување од работното место поради заштита од вирусот и поради грижата за друго лице во домот.

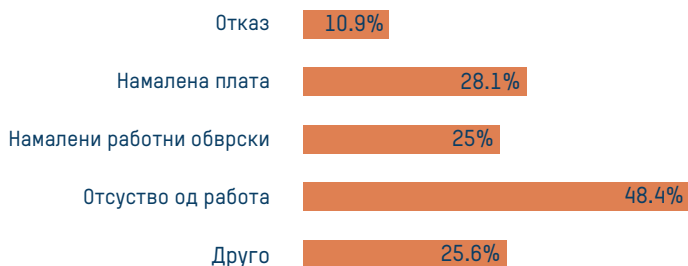
Според податоците од анализата за „КОВИД-19 и родот“, голем дел од лицата со попреченост останаа без економски надоместоци поради мерките за неодење на работа, а со тоа непосредно се изложени на сиромаштија и без никаква социјална сигурност.⁸⁹ Имајќи предвид дека и пред пандемијата лицата со попреченост многу често се соочуваа со тешкотии при влезот на пазарот на трудот, сега тој ризик значително се зголемува, вклучително и ризикот од губење на работното место, како и тешкотии при враќањето на работното место.

Графикон бр. 24. Дали се соочивте со тешкотии на работното место за време на пандемијата?

⁸⁹ Центар за истражување и креирање политики (2020, April 15). *Ковид 19 и родот (второ издание)*. Достапно на: <http://www.crpm.org.mk/wp-content/>.

Графикон бр. 25. Тешкотии со кои се соочивте на работното место (со можност за избор на повеќе одговори)

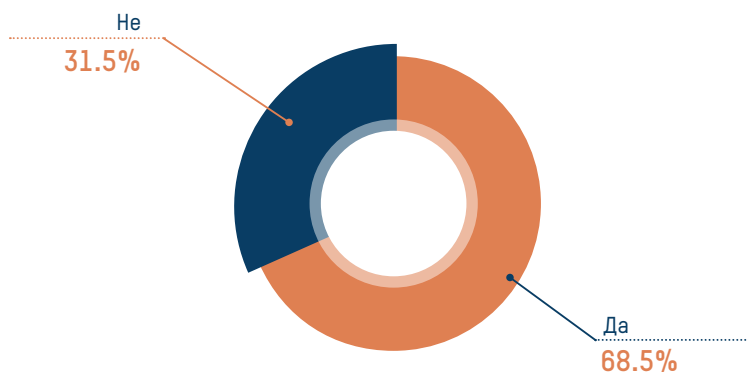

ОБРАЗОВАНИЕ

Имајќи предвид дека само една третина од испитаниците се вклучени во образованието (страница 66), дури 68,5 % од нив се соочиле со тешкотии во образовниот процес (графикон бр. 26). Најголем дел од тешкотиите биле поврзани со платформата за учење на далечина, која не одговарала на нивните потреби, односно на потребите на лицето за кое се грижат (60 %), и со потребата од соодветна поддршка за следење на наставата, како што е, на пример, образовен асистент, специјален едукатор и слично (50 %). Помал дел од испитаниците ја немале потребната техничка опрема за следење на наставата (36 %) и содржините од наставата не биле пристапни (30 %) (графикон бр. 27). И покрај напорите за промовирање инклузивно образование и правото на децата со попреченост да бидат непречено вклучени во сите нивоа на образовниот процес, особено со донесувањето на новиот Закон за основно образование во 2019 година, најголем дел од децата со попреченост што се вклучени во образованието сè уште се соочуваат со дискриминација и тешкотии, а тоа особено беше изразено

на почетокот на пандемијата.⁹⁰ На овој проблем во основното образование укажаа и зголемениот број барања за бесплатна правна помош упатени до Хелсиншкиот комитет за човекови права,⁹¹ но и до Народниот правобранител,⁹² поднесени од родители на деца со попреченост во врска со обезбедувањето образовен асистент во учебната година 2019/20 година, веднаш по донесувањето на новиот закон.

Графикон бр. 26. Дали се соочивте со тешкотии во рамките на образовниот процес за време на пандемијата?

90 Хелсиншки комитет за човекови права (2020, октомври 13). *Посебен извештај за состојбата со човековите права во време на Ковид-19*. Достапно на: <https://mhc.org.mk/news/poseben-izveshta%01%98-za-sosto%01%98bata-so-chovekovite-prava-vo-vreme-na-kovid-19/>

91 Јовановска, Б. (2020). *Правно зајакнување во заедницата во процесот на деинституционализација: извештај*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/finalen-izveshta%01%98-uniczef-mk.pdf>

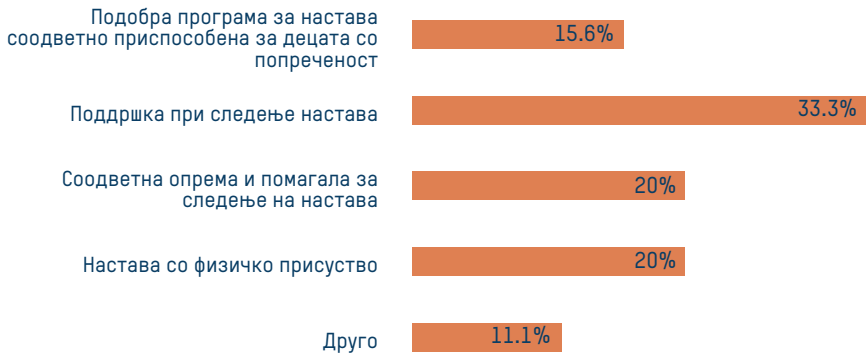
92 Народен правобранител на Република Северна Македонија (2020, Март). *Посебен извештај од спроведеното истражување за состојбата со остварувањето на правото на образование на децата со посебни образовни потреби во основните училишта во Република Северна Македонија*. Достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2020/Posebni%20izvestaj-Deca%20so%20poprecenost-2020.pdf>

Графикон бр. 27. Тешкотии со кои се соочивте во образовниот процес
(со можност за избор на повеќе одговори).

Со цел надминување на тешкотиите со кои се соочиле во образовниот процес, испитаниците навеле дека особено би им била потребна поддршка при следењето настава од страна на асистент или стручно лице (33,3 %). По 20 % од испитаниците ги навеле наставата со физичко присуство и потребата од соодветна опрема и помагала за следење на наставата, а 15,6 % ја навеле подобрата програма за настава соодветно приспособена за децата со попреченост.

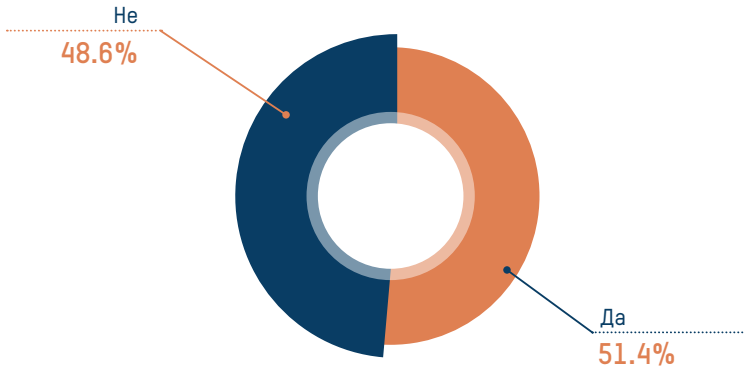
Графикон бр. 28. Наведете што би ви помогнало да ги надминете тешкотиите во образовниот процес.

ТРАНСПОРТ И МОБИЛНОСТ

Половина од испитаниците (51,4 %) се соочиле со тешкотии поврзани со транспортот и мобилноста за време на пандемијата (графикон бр. 29). Од оние што имале тешкотии со транспортот, најголем дел како проблем го посочиле укинувањето на организираниот превоз од дневните центри за лица со попреченост (28,3 %). 19,6 % од испитаниците имале тешкотии со транспортот поради ограничениот, односно редуциран јавен превоз, вклучително и автобуси и такси-превоз, а 18,5 % изјавиле дека се соочиле со тешкотии при користењето на јавниот превоз поради ризикот од вирусот и неможноста да се придржуваат до мерките за заштита од вирусот (графикон бр. 30). Дел од тешкотиите поврзани со неможноста да се придржуваат до мерките за заштита од вирусот се состојат од проблеми при користењето заштитна маска, замаглување на очилата, проблеми со дишењето, неможност за читање од уста, како и проблеми што настануваат при објаснувањето на потребата за носење на заштитна опрема на некои од лицата со попреченост.

Графикон бр. 29. Дали се соочивте со тешкотии во транспортот/мобилноста за време на пандемијата?

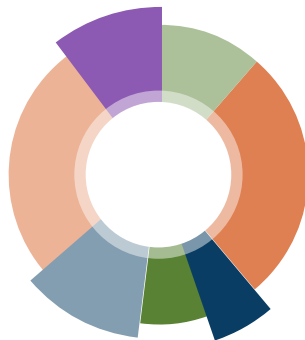

Графикон бр. 30. Тешкотии со кои се соочивте во однос на транспортот/мобилноста.

Оттука, во насока на надминувањето на тешкотиите со транспортот, најголем дел од испитаниците изјавиле дека она што најмногу би им помогнало е повторното воведување организиран превоз за корисниците на дневните центри (27,5 %), како и обезбедувањето организиран и специјализиран превоз за лица со попреченост (26,1 %) (графикон бр. 31).

Графикон бр. 31. Наведете што би ви помогнало да ги надминете проблемите со транспортот.

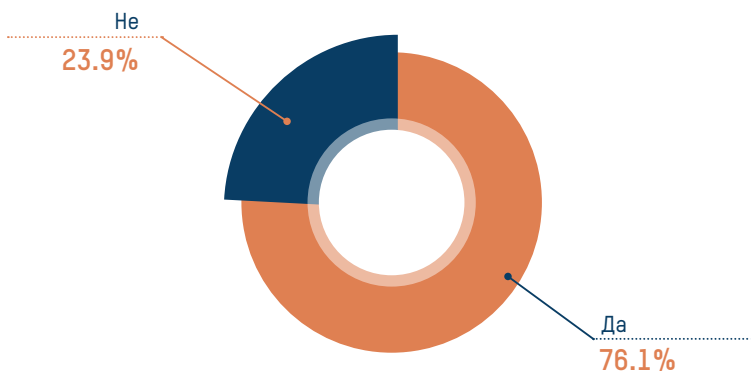

ТРОШОЦИ

За најголем дел од испитаниците (76,1 %), пандемијата придонела за зголемување на трошоците (графикон бр. 32). Од трошоците, кои претставувале најголем товар за испитаниците во овој период, значително превладуваат оние што се наменети за хигиенски средства, вклучително и средствата за заштита од вирусот (82,5 %). Во однос на останатите видови трошоци, повеќе од половина од испитаниците, односно 66,9 % се соо-

чале со зголемени трошоци за лекови, а нешто помалку, односно 56,6 % за храна. Помалку од половина од испитаниците имале зголемени трошоци за транспорт (41,6 %) и за домување (39,8 %) (графикон бр. 33).

Графикон бр. 32. Дали пандемијата придонесе за зголемување на вашите секојдневни трошоци?

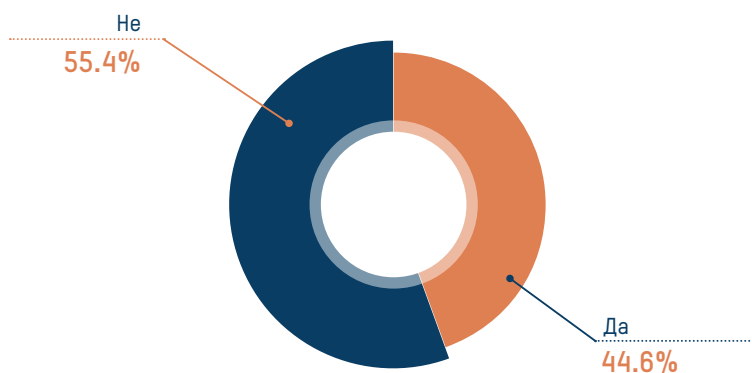

Графикон бр. 33. Кои трошоци беа зголемени како резултат на пандемијата (со можност за избор на повеќе одговори)?

Поголем дел од испитаниците (55,4 %) изјавиле дека сè уште не успеале да ги надминат проблемите со трошоците со кои се соочиле во овој период (графикон бр. 34).

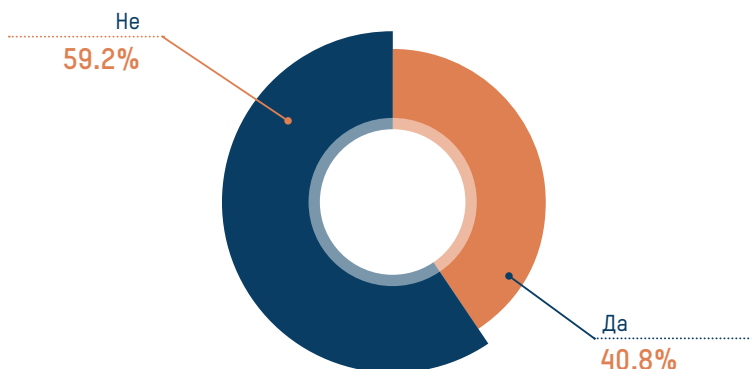
Графикон бр. 34. Дали успеавте да ги надминете проблемите со трошоците?

МЕРКИ ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈАТА

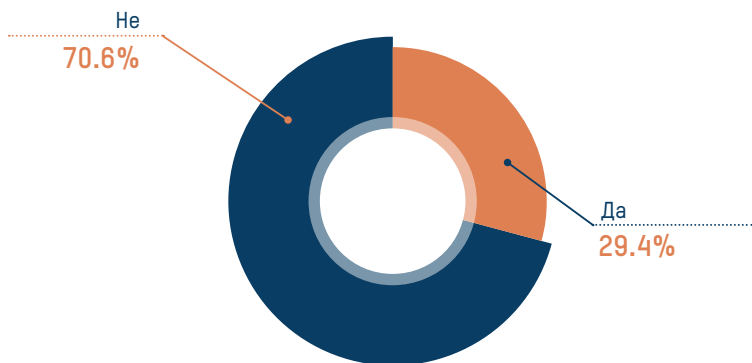
Во однос на соодветноста на донесените мерки, според мислењето на повеќето испитаници (59,2 %), мерките не одговарале на потребите на лицата со попреченост, пред сè, поради нивната невклученост во донесувањето, односно неземањето предвид на нивните специфични потреби.

Графикон бр. 35. Дали сметате дека мерките беа соодветни на потребите на лицата со попреченост?

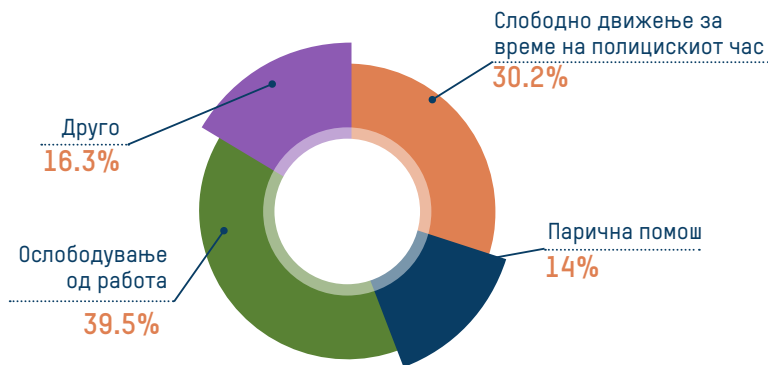

На прашањето дали користеле некоја од мерките на Владата наменети за лицата со попреченост за време на пандемијата, повеќе од две третини (70,6 %) од испитаниците изјавиле дека не користеле ниту една мерка (графикон бр. 36). Од испитаниците што користеле некоја од мерките, најголем дел ја користеле мерката за ослободување од работа најчесто за грижа за лице со попреченост (39,5 %), потоа за слободно движење за време на полицискиот час (30,2 %) и помал дел за парична помош (14 %).

Графикон бр. 36. Дали користевте некоја од мерките на Владата наменети за лицата со попреченост за време на пандемијата?

Графикон бр. 37. Кои мерки ги користевте?

Во однос на видот на поддршка што би им била од најголема корист, значителен дел од испитаниците ја истакнале потребата од финансиска помош и поддршка, дури 79,4 %. Од испитаниците, 39 % ја навеле потребата од помош и поддршка во домот, 31,2 % помош и поддршка при посета на институции, 28,4 % при набавка на лекови и 27,5 % при набавка на намирници (графикон бр. 38).

Графикон бр. 38. Каков вид помош/поддршка сметате дека би ви била од најголема корист за време на пандемијата?

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Државата не ги испочитувала обврските што за неа произлегуваат од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, особено оние во однос на активното вклучување на лицата со попреченост и нивните претставнички организации во процесите на донесување одлуки за политиките и програмите; признавањето на важноста на пристапноста до физичката, социјалната, економската и културната средина, до здравство и образование и до информации и комуникации; преземањето соодветни мерки за да се идентификуваат и да се елиминираат пречките во пристапноста; како и преземањето на сите неопходни мерки (во согласност со останатите меѓународно-правни обврски) за заштита и безбедност на лицата со попреченост во ситуации на ризик, вклучително и вонредни состојби.

ПОТРЕБНА Е ДОСЛЕДНА ПРИМЕНА НА КОНВЕНЦИЈАТА ЗА ПРАВАТА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ И ПОЧИТУВАЊЕ НА СИТЕ ОБВРСКИ ШТО ТАА ГИ ПРЕДВИДУВА ЗА ДРЖАВАТА, ОСОБЕНО ЗЕМАЈЌИ ГО ПРЕДВИД КОНТЕКСТОТ НА НОВОНАСТАНАТАТА И СÈ УШТЕ ПРИСУТНАТА ПАНДЕМИЈА НА КОРОНАВИРУСОТ.

ВКЛУЧЕНОСТ ВО ПРОЦЕСОТ НА ДОНЕСУВАЊЕ МЕРКИ

Во процесот на изготвување и донесување на мерките што директно или индиректно се однесуваат на лицата со попреченост не беа вклучени здруженијата на граѓани што работат во оваа област. Здруженијата реагираше со свои барања, односно поднесувале предлози за измени на мерките по нивното донесување од страна на Владата. На поединечно ниво, здруженијата што работат во оваа област немаат информација дали некое од останатите здруженија било вклучено во процесот на донесување мерки. Здруженијата што работат во оваа област недоволно соработувале меѓу себе, а тоа во голема мера се должеше на тоа што државата не овозможи координирана соработка со сите релевантни чинители.

Лицата со попреченост воопшто не беа вклучени во донесувањето на мерките што ги засегаа. Оттука, донесените мерки не беа во согласност со специфичните потреби на лицата со попреченост, како и на лицата што се грижат за нив. Само мал дел од мерките имале позитивно влијание врз секојдневниот живот на лицата со попреченост, но само по низа интервенции и барања од страна на здруженијата што работат во оваа област. Единствените позитивни мерки што беа донесени за време на пандемијата се однесуваа на овозможување непречено движење на лицата со попреченост за време на полицискиот час (издејствувано по донесување на оваа мерка). Сепак, ограниченото движење во голема мера негативно се одрази на потребите за физичка активност и активности во природа на децата со попреченост. Донесените мерки ги игнорираа потребите што се специфични за лицата со попреченост во руралните средини. Државата не води статистика ниту евиденција за лицата со попреченост, а тоа подразбира немање соодветни информации за видовите попреченост на оваа група граѓани, што, пак, придонесува за тоа да не може да се изготват соодветни мерки што ќе одговараат на нивните потреби.

Поради тоа, потребно е:

- ▶ Здруженијата на граѓани што работат во оваа област да бидат вклучени во процесот на подготовка и донесување мерки за справување со пандемијата и со негативните ефекти од пандемијата, кои директно или индиректно се однесуваат на лицата со попреченост. Во таа насока, потребно е Владата да ги вклучи здруженијата на граѓани во процесите на одлучување, а тоа ќе овозможи и нивно поврзување, меѓусебна координација, соработка и информираност;
- ▶ Да се организираат консултативни средби на релевантните чинители што директно работат во оваа област и најсоодветно ги претставуваат интересите на лицата со попреченост

(на пр. процесот на носење на економските пакети за државна финансиска поддршка каде што се вклучени стопанските комори, организацијата на работодавачите и синдикатите);

- ▶ Да се најде начин за директно вклучување на лицата со попреченост и/или нивните претставници во процесите на донесување политики и мерки. Пандемијата наметна потреба од донесување мерки и препораки што ќе ги адресираат специфичните потреби на лицата со попреченост, па оттука, мерките што се однесуваат на целото население треба да бидат приспособени и сензитивни согласно потребите на овие лица и на лицата што се грижат за нив;
- ▶ Продолжување на практиката на носење мерки со позитивно влијание, особено доколку се појави потреба од повторно прогласување вонредна состојба. Новите мерки треба да ги земат предвид аспектите што беа занемарени во претходниот период на вонредна состојба;
- ▶ Сите мерки за справување со кризата мора да ги адресираат околностите во кои се наоѓаат лицата со попреченост, особено да се земат предвид специфичните околности на лицата во руралните средини;
- ▶ Водење соодветна статистика и евиденција за лицата со попреченост и нејзина употреба при процесите на изготвување мерки што ќе одговорат на потребите на лицата со попреченост.

ПРИСТАП ДО ПРАВА И УСЛУГИ

Мерките за превенција и заштита од коронавирусот на најголем дел од испитаниците им предизвикале тешкотии во секојдневното функционирање. Во голема мера, тие тешкотии се однесуваат на ограничената социјализација и ограниченото движење, како и на тешкотиите поврзани со следењето на мерките за заштита (одржување физичка дистанца, носење маска, избегнување групирање и сл.). Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив се соочиле со тешкотии во остварувањето на своите права за време на пандемијата, од кои само мал дел се обратиле за помош најчесто во центрите за социјална работа, а помал дел побарале помош од граѓанските здруженија. Само мал дел од испитаниците ја добиле бараната помош, односно ги оствариле бараните права.

Во насока на подобрување на пристапот на лицата со попреченост до права и услуги, предлагаме:

- ▶ Државата да ја почитува својата обврска за соодветно приспособување, предвидена со Законот за спречување и заштита од дискриминација, особено во однос на елиминирање на тешкотиите поврзани со спроведување на мерките за заштита;
- ▶ Центрите за социјална работа да бидат пристапни, достапни и соодветно да одговорат на барањата на лицата со попреченост и на лицата што се грижат за нив, имајќи предвид дека центрите се најзначајните чинители до кои најчесто се обраќаат засегнатите лица;
- ▶ Усогласување и воедначена практика на примена на прописите што се однесуваат на лицата со попреченост.

ФИНАНСИИ

Најголем дел од испитаниците се соочиле со зголемување на секојдневните трошоци, од кои најмногу се однесувале на трошоци за хигиенски средства, вклучително и средства за заштита од вирусот, трошоци за лекови и трошоци за храна. Потребата од набавка на суплементи, како што се најразлични витамини, за превенција, но и за третирање на вирусот, кои не се наоѓаат на позитивната листа на лекови на Фондот за здравствено осигурување, дополнително ги зголемија трошоците на лицата со попреченост. За оние што потребната терапија ја набавуваат од странство, затворањето на границите и рестрикциите за нивно преминување им наметнаа нови тешкотии. Поголем дел од нив сè уште ги немаат надминато проблемите со трошоците. Лицата со попреченост не беа опфатени со мерките за државна финансиска помош, особено лицата со попреченост што не се работоспособни. Дополнително, најголем дел од испитаниците укажуваат на финансиската поддршка како една од мерките што би им била од најголема корист за време на пандемијата.

За подобрување на финансиската состојба на лицата со попреченост, потребно е:

- ▶ Обезбедување хигиенски средства;
- ▶ Обезбедување лекови и суплементи, како и специфична терапија, кои не се на позитивната листа и/или нивно додавање на позитивната листа на лекови на Фондот за здравствено осигурување;
- ▶ Носење мерки за државна финансиска помош за лицата со попреченост, како и проширување на нивниот опфат и врз лицата со попреченост што не се работоспособни.

ОБРАЗОВАНИЕ

Децата со попреченост се соочија со предизвици и тешкотии при следењето на онлајн наставата, која беше несоодветна и неприспособена на нив и на различните видови попреченост. Спроведувањето на наставата се одвиваше во недостиг на соодветни образовни помагала, односно немање потребна техничка опрема за следење на наставата, како и недостиг на соодветна поддршка за следење на наставата (образовен асистент, специјален едукатор и сл.). Оттука, во областа на образованието потребно е:

- ▶ Да се направи приспособување на наставните програми согласно потребите на децата и развивање индивидуални планови за работа со нив;
- ▶ Спроведување на наставата соодветно на потребите на лицата со попреченост, а тоа подразбира приспособување на специфичните потреби на учениците. Приспособување на наставата на лицата со сензорна попреченост преку ангажирање толкувач на знаковен јазик;
- ▶ Обезбедување соодветна асистивна технологија и образовни помагала за учениците со попреченост што имаат потреба од нив;
- ▶ Обезбедување на образовни асистенти за работа со децата во домашни услови.

ЗДРАВСТВО

Направените приспособувања во однос на обезбедувањето одредени здравствени услуги, пред сè, поврзани со продолжувањето на важењето на документацијата потребна за остварување некое право од здравствената заштита, не беа доволни за непречено остварување на здравствената заштита на лицата со попреченост. Голем дел од испитаниците се соочиле со тешкотии при добивањето здравствени услуги и здравствена заштита за време на пандемијата. Лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив се соочиле со гужви и чекање редици во здравствените установи и во аптеките, а тоа сериозно го зголемува ризикот од заразување со вирусот. Дополнително, имајќи предвид дека дел од лицата со попреченост имаат тешкотии во однос на почитувањето на мерките за заштита од вирусот, како што е, на пример, носењето маска, ризикот од зараза може да биде значително зголемен и за нив, но и за останатите лица.

Лицата со попреченост се соочија со голем број ограничувања при користењето на здравствените услуги. Здравствените установи беа целосно ставени во функција на надминување на последиците од пандемијата, а сите други тековни прегледи и интервенции беа одложени. Услугите за рехабилитација (вклучително и масажи, пливање, вежби итн.), кои се од особена важност за лицата со попреченост и позитивно влијаат врз нивниот развој, биле недостапни за голем број лица со попреченост. Дури и пунктовите за тестирање за КОВИД-19 не се пристапни за лицата со попреченост. Дополнително, лицата со попреченост и лицата што се грижат за нив изразија незадоволство во однос на професионалноста на здравствените работници и начинот на меѓусебна комуникација, нагласувајќи ги нетрпението и непознавањето на специфичните потреби што ги имаат лицата со попреченост.

Со цел да се подобри пристапот до здравствените услуги за лицата со попреченост и да се обезбеди подобра здравствена заштита, потребно е:

- ▶ Преземање активности со кои ќе се организира работата на здравствените установи и на аптеките на начин што соодветно ќе ги земе предвид барањата на лицата со попреченост. Во таа насока, потребно е да им се даде приоритет на лицата со попреченост при давањето услуги од здравствена заштита, особено на оние што не се во можност поради својата состојба да чекаат подолго време и/или соодветно да ги почитуваат мерките за заштита;
- ▶ Здравствените установи да продолжат да функционираат и за сите тековни прегледи и интервенции, освен за справувањето со кризата. Да се обезбедат соодветен број термини за прегледи, особено во однос на здравствените услуги од специјалисти;
- ▶ Враќање во функција на услугите за рехабилитација во согласност со протоколите за заштита од вирусот;
- ▶ Пунктовите за тестирање за КОВИД-19 да бидат пристапни за лицата со попреченост;
- ▶ Потребно е да се работи на подигнувањето на свеста на здравствените работници за работа со лица со попреченост и на подобрувањето на начинот на комуникацијата со лицата со попреченост, имајќи ги предвид нивната состојба и нивните специфични потреби.

СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

Само една третина од испитаниците се соочиле со тешкотии при добивањето услуги од социјалната заштита за време на пандемијата. Еден од најчестите проблеми со кој се соочиле испитаниците произлегува од неможноста за користење на услугите на дневните центри. Иако, во меѓувреме, дневните центри започнаа со работа, сепак нивната работа е со ограничен капацитет, а организираниот превоз до центрите сè уште е ограничен. Професионалноста од страна на стручните лица, како и организираноста на администрацијата за обезбедување услуги од социјална заштита е на ниско ниво, односно испитаниците сметаат дека е потребно подобрување во оваа област во насока на подобрување на пристапот до услугите. За време на пандемијата значително беа изразени тешкотиите при прибирањето и обновувањето документи за остварување на правата од социјална заштита, а тоа во некои случаи довело до губење на правото за нивно користење. Неразвиените сервиси за поддршка особено ги погодија лицата со попреченост што живеат сами или со повозрасни лица што се грижат за нив. Тесно дефинираната рамка за социјална заштита придонесе голем број лица со попреченост што не ги исполнуваат условите за парична поддршка, а поради кризата останале без или со намалени приходи или, пак изгубиле, работа, да се соочат со зголемен социјален ризик и со сиромаштија.

Оттука, неопходно е:

- ▶ Враќање во целосна функција на дневните центри со соодветни протоколи, како и на редовниот организиран превоз за корисниците;
- ▶ Стручните лица да одржуваат високо ниво на професионалност при комуникацијата со лицата со попреченост и да ги почитуваат етичките кодекси на работење, а со цел да не се

обесхрабруваат лицата со попреченост во користењето на услугите што им се достапни;

- ▶ Носење и/или соодветно спроведување на протоколите што ќе ги надминат проблемите со прибирање и обновување на документите за остварување права од социјалната заштита во насока на поедноставување на процедурите;
- ▶ Воведување можност за електронско обновување и поднесување на целосната документација за остварување право од социјалната заштита;
- ▶ Развивање на сервисите за поддршка за лицата со попреченост што се во зголемен социјален ризик и сиромаштија.

ПАЗАР НА ТРУД

Тешкотиите со кои се соочиле испитаниците на работното место за време на пандемијата во најголем дел се однесувале на отсуството од работа поради грижа за лице со попреченост во домот. Дополнително, годинава со особени тешкотии за работна ангажираност се соочуваат лицата со попреченост што живеат во рурална средина и што се времено ангажирани како сезонски работници, со оглед на тоа што е намалено производството и извозот на производи надвор од државата. Затоа, од исклучително значење е:

- ▶ Враќање во функција на целосните капацитети на сервисите наменети за лица со попреченост, во насока на обезбедување на поддршка на лицата кои се грижат за нив и се вклучени на пазарот на труд. Истовремено, во услови на повторни рестрикции од овој вид, потребно е да се предвидат соодветни протоколи за функционирање на сервисите во дадените услови;

- ▶ Креирање на соодветни мерки кои ќе им овозможат на лицата со попреченост да ги задржат своите работни места во услови на кризи од овој вид;
- ▶ При креирањето на новите мерки да се размислува во насока на ублажување на последиците што допрва нè очекуваат.

ПРИСТАП, ТРАНСПОРТ И МОБИЛНОСТ

Проблемот на ограничен или отежнат пристап до институциите со кој секојдневно се соочуваат лицата со попреченост беше значително изразен за време на пандемијата. Ова се должи на редуцираното функционирање на институциите и на ограниченоста на превозот во текот на овој период. Дел од лицата не биле во можност да користат јавен превоз поради неможноста да носат маска и целосно да ги почитуваат мерките за заштита од вирусот. Само мал број институции целосно се пристапни за лицата со попреченост.

Дополнително загрижувачки е тоа што институциите не одговараат на потребите на лицата со попреченост. Зградите на најголем дел од институциите се физички непристапни за лица со попреченост. Институциите немаат достапни толкувачи на знаковен јазик за лицата со оштетен слух. Објектите на институциите не се обележани со Брајово писмо, ниту, пак, значајните информации поврзани со услугите се достапни на Брајово писмо. Институциите немаат веб-страници што се приспособени на различните категории лица со попреченост.

Во насока на подобрување на пристапноста за лицата со попреченост, потребно е:

- ▶ Да се обезбеди и да се гарантира непречено функционирање на институциите, со цел да не се ограничува пристапот на лицата со попреченост до услугите;

- ▶ Да се обезбеди редовен јавен превоз, но и специјализиран превоз за лицата со попреченост што имаат потреба од него или алтернативни начини за транспорт во градовите каде што нема организиран јавен превоз;
- ▶ Институциите да одговараат на различните потреби на лицата со попреченост и да обезбедат соодветен пристап до самите објекти, но и до просториите во објектите;
- ▶ Институциите да обезбедат толкувачи на знаковен јазик што би им биле лесно достапни и на располагање;
- ▶ Објектите на институциите да бидат обележани со Брајово писмо и информациите што ги споделуваат треба да бидат достапни и на Брајово писмо;
- ▶ Веб-страниците на институциите да бидат приспособени на различните категории лица со попреченост;
- ▶ Информациите што се споделуваат преку јавниот сервис, особено преку вестите, да бидат достапни и за лицата со попреченост.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Агенција за вработување на Република Северна Македонија (2021). *Преглед на податоци за прилив и одлив на невработени лица*. Достапно на: <https://av.gov.mk/pregled-na-podatoci-za-priliv-i-odliv-na-nevraboteni-lica.nspix>.

Јадровски, И., Чаловска Димовска, Н. и Јовановска Кануркова, Ј. (2018). *Извештај за обезбедена правна помош*, Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/IZVESTAJ_ZA_PRAVNA_POMOS.pdf.

Јовановска, Б. (2020). *Правно зајакнување во заедницата во процесот на деинституционализација: извештај*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/finalen-izveshta%D1%98-uniczef-mk.pdf>.

Кочоска, Е. и други (2017). *Анализа на состојбата на лицата со физичка попреченост во Република Македонија*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/Анализа-на-состојбата-на-лицата-со-физичка-попреченост-во-Република-Македонија.pdf>.

Македонско здружение на млади правници (2020). *Вонредна состојба 18.03.2020 – 22.06.2020 преглед на донесени Уредби со законска сила*. Достапно на: <https://bit.ly/3a09oSL>.

Михајлова, Н., Илиева, Д., Михајлов, С. и Јованова Јандријевска, К. (2015, декември). *Проценка на алтернативните форми на згрижување и услуги за поддршка на семејствата на деца со попреченост*. УНИЦЕФ. Достапно на: <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3731/file>.

Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2020, Март). *Посебен извештај од спроведеното истражување за состојбата со остварувањето на правото на образование на децата со посебни образовни потреби во основните училишта во Република Северна Македонија*. Достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2020/Posebni%20izvestaj-Deca%20so%20poprecenost-2020.pdf>.

Ортаковски, Т. *Анализа за процена на националните програми и мерки за вработување на лицата со попреченост*. Мисијата на ОБСЕ во Скопје. Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/372051.pdf>.

Петковска Н. (2020, ноември 30). *Преглед на владините мерки за превенција и заштита од корона вирусот и нивното влијание врз работничките права*. Хелсиншки комитет за човекови права. Достапно на <https://mhc.org.mk/reports/pregled-na-vladinite-merki-za-prevenzija-i-zashtita-od-korona-virusot-i-nivnoto-vlijanie-vrz-rabotnichkite-prava/>.

Поповска, Ж. и други (2015). *Законите и политиките на Република Македонија во полето на попреченоста*.

Поповска, Ж. (2018). *Толкувач на Меѓународната конвенција за правата на лицата со попреченост на Организацијата на Обединетите нации*. Достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/tolkuvac-un_konvencija.pdf.

Светска здравствена организација (2020, март 26). *Disability considerations during the COVID-19 outbreak*. Достапно на: <https://www.who.int/publications-detail/disability-considerations-during-the-covid-19-outbreak>.

Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Overview of International Legal Frameworks For Disability Legislation*. United Nations. Достапно на: <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm#overleg2>.

Хаџи-Зафиров, Ж. (2020, ноември 17). *Анализа на донесените уредби со законска сила за време на вонредната состојба во 2020*. Блупринт група за реформи во правосудството. Достапно на: http://blueprint.org.mk/wp-content/uploads/2020/11/Анализа-на-донесените-уредби-со-законска-сила-за-време-на-вонредната-состојба-во-2020_Блупринт.pdf.

Хелсиншки комитет за човекови права. *Инфографик за физичка попреченост*. Достапно на: https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/INFOGRAFIK_fizicka_poprecenost_04-01_3_.pdf.

Хелсиншки комитет за човекови права (2020, октомври 13). *Посебен извештај за состојбата со човековите права во време на Ковид-19*. Достапно на: <https://mhc.org.mk/news/poseben-izveshta%dl%98-za-sosto%dl%98bata-so-chovekovite-prava-vo-vreme-na-kovid-19/>.

Центар за истражување и креирање политики (2020, April 15). *Ковид 19 и родот (второ издание)*. Достапно на: <http://www.crpm.org.mk/wp-content/>

ЗАКОНОДАВСТВО

Организација на Обединетите нации (1948, декември 10). *Универзална декларација за човекови права.*

Организација на Обединетите нации (1965, декември 21). *Конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација.* Влегува во сила на 4 јануари 1969 година.

Организација на Обединетите нации (1966, декември 16). *Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права.* Влегов во сила на 3 јануари 1976 година.

Организација на Обединетите нации (1966, декември 16). *Меѓународен пакт за граѓански и политички права.* Влегол во сила на 23 март 1976 година.

Организација на Обединетите нации (1979, декември 18). *Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените.* Влегла во сила на 3 септември 1981 година.

Организација на Обединетите нации (1985, февруари 4). *Конвенција против тортура и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување.* Влегла во сила на 26 јуни 1987 година.

Организација на Обединетите нации (1989, ноември 20). *Конвенција за правата на детето.* Влегла во сила на 2 септември 1990.

Организација на Обединетите нации (1990, декември 18). *Меѓународна конвенција за заштита на правата на сите работници мигранти и на членовите на нивните семејства.* Влегла во сила на 1 јули 2003 година.

Организација на Обединетите нации (2006, декември 13). *Конвенција за правата на лицата со попреченост.* Влегла во сила на 3 мај 2008 година.

Собрание на Република Македонија (1991, ноември 17). *Устав на Република Македонија*. Прогласен со одлука број 08-4642/1. Член 118.

Собрание на РМ (2000, март 3). *Закон за здравственото осигурување*. „Службен весник на Република Македонија“ бр. 25/00, 34/00, 96/00, 50/01, 11/02, 31/03, 84/05, 37/06, 18/07, 36/07, 82/08, 98/08, 6/09, 67/09, 50/10, 156/10, 53/11, 26/12, 16/13, 91/13, 187/13, 43/14, 44/14, 97/14, 112/14, 113/14, 188/14, 20/15, 61/15, 98/15, 129/15, 150/15, 154/15, 192/15, 217/15, 27/16, 37/16, 120/16, 142/16, 171/17 и „Службен весник на РСМ“ бр. 275/19 и 77/21.

Собрание на РМ (2000, јуни 2). *Закон за вработување на инвалидни лица*. „Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/00, 16/04, 62/05, 113/05, 29/07, 88/08, 161/08, 99/09, 136/11, 129/15, 147/15, 27/16 и 99/18.

Собрание на Република Македонија (2011, декември 5). *Закон за ратификација на конвенцијата за правата на лица со инвалидност и Факултативниот протокол кон конвенцијата за правата на лица со инвалидност*. „Службен весник на РМ“ број 172 од 14 декември 2011 година.

Собрание на РМ (2012, март 29). *Закон за здравствената заштита*. „Службен весник на РМ“ бр. 43/12, 145/12, 87/13, 164/13, 39/14, 43/14, 132/14, 188/14, 10/15, 61/15, 154/15, 192/15, 17/16, 37/16, 20/19 и „Службен весник на РСМ“ бр. 101/19, 153/19, 180/19, 275/19 и 77/21.

Собрание на РСМ (2019, мај 23). *Закон за социјалната заштита*. „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 104/19, 146/19, 275/19, 302/20 и 311/20.

Собрание на РСМ (2020, октомври 30). *Закон за спречување и заштита од дискриминација*. „Службен весник на РСМ“ бр. 258/2020 од 30.10.2020 година.

